

ÉDES ANYANYELVÜNK

Köszöntjük az olvasót

A ligha volt valaha, vagy talán csak a nyelvújítás korában volt olyan őszinte, alapos, lelkes érdeklődés a magyar nyelv, édes anyanyelvünk sorsa, ügyei iránt, mint amilyen a ma lépten-nyomon találkozunk. Vajon mi ennek a jelenségnek az oka? Talán az, hogy nyelvünk olyan állapotba zuhant vissza napjainkban, amilyenben másfél évszázaddal ezelőtt volt? Semmiképpen sem! A mai magyar nyelv már Arany János, Petőfi Sándor örökségét vallhatja magáénak, ezen a nyelven írt Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, Ady Endre, Krúdy Gyula, József Attila és a magyar nyelv sok más művésze. Nem tarthatjuk tehát alkalmatlannak gondolataink kifejezésére.

A tudós Verseygy Ferenc ezt írta másfél évszázaddal ezelőtt „A tiszta magarság” című munkájában: „Hogy dajkáinknak magyar nyelve sem nem csinos, sem nem tökéletes, kiki könnyen átlátta. De nincs is itt kérdés arról, hogy köz embereinket ékesen szólni tanítsuk, hanem csak arról, hogy nyelvünköt aestheticabéli szerzeményekre alkalmasabbá... tegyük.”

A kitűnő tudósnak, nyelvünk lelkes apostolának akkor igaza is volt. De ma nekünk már más a fő feladatunk: igenis az, hogy „köz embereinket ékesen szólni tanítsuk”. Azaz: megtanítsuk a magyar emberek száz és százait anyanyelvünk tudatos és pontos használatára. Hogy ki tudja fejteni magukat: gondolataikat, érzelmeiket, akaratukat. Hogy kapcsolat tudjanak teremteni embertársaikkal: meg tudják érteni magukat, s meg tudjanak érteni másokat. Hogy ki tudja vívni s meg tudja állni helyüket a társadalomban.

Nyelvművelésünk az elmúlt években, évtizedekben biztató eredményeket ért el. De éppen e legfőbb feladatának megvalósításához szinte csak az első lépéseket tette meg: több próbálkozás ellenére lényegében nem tudott túljutni régi, meglehetősen szűk keretein. Ennek egyik — talán legfőbb — oka a célravezető közvetítőeszköz hiánya volt: olyan folyóirat, amely valóban a legégetőbb kérdésekkel, a mindennapi élet legfontosabb nyelvhasználati problémáival foglalkozik, mégpedig úgy, hogy ne csak a szakemberek kis rétege érte, hanem a nyelv dolgai iránt érdeklődők száz- és százai. Olyan folyóirat, amely éber szemmel-füllel figyeli nyelvünk állapotát s a mindennapi élet nyelvi megnyilvánulásait, öröndetes

és riasztó jeleit, jelzéseit; azonnal lecsap az észlelt hibákra, követhető gyakorlati tanácsot ad minden kétes esetben, mégpedig egyszerű, sőt vonzó formában. De nemcsak a hibákat pécézi ki, hanem megmutatja a nyelv szépségeit is, kiváló íróink, költőink műveinek nyelvi elemzésével példát ad a nyelv művészi fölhasználására. Megmutatja továbbá azt is, milyen a magyar nyelv, milyen törvényszerűségek uralkodnak életében, változásaiban, hogy fonódik össze múltja a társadalom történetével, az ember mindennapi életével.

Korszerű folyóiratot szeretnénk hát elindítani. Korszerűt és időszerűt tartalmában, szemléletében, módszerében. Olyan lapot, amely nem elavult, idejétmúlt szabályokat ismételtet, nem germanizmusokra vadászik, hanem a nyelv alapvető feladatára figyel: jó és pontos közvetítője-e gondolainknak, érzéseinknek.

Azt szeretnénk továbbá, ha életszerű, vagy még pontosabban népszerű is lenne folyóiratunk. Népszerű, azaz nyelvében világos, közérthető, minden fölösleges homálytól, nehézkességtől mentes. Hogy az olvasók igen nagy táborához eljuthasson.

A népszerűség fontos szempontjának érvényesítése azonban semmiképpen sem mehet a szakszerűség, a tudományos megbízhatóság rovására.

Harminc évvel ezelőtt szűnt meg a Magyarosan, egykori népszerű nyelvművelő folyóiratunk. Új formában való feltámasztását már az ötvenes évek elején többen és több alkalommal szorgalmazták. Kodály Zoltán is, mint a Nyelvművelő Bizottság akkori elnöke. Húsz évvel ezelőtt (a pécsi nyelvművelő konferencián) határozat is született: „Új, népszerű, havonként megjelenő, számonként egy-két ív terjedelmű nyelvművelő folyóiratot kell indítani, amely a nyelvművelés időszerűbb eseményeit is figyelemmel kíséri, s amelyből az érdeklődő nagyközönség rendszeres tájékoztatást kap az alkalmazott nyelvtudomány e fontos ágának legjelentősebb elvi és gyakorlati kérdéseiről.”

E határozat megvalósításáig most érkezünk el. De most se teljesen, hiszen egyelőre még a — nagyon fontos — havonta való rendszeres megjelenésünk sincs biztosítva. Hisszük, nem kell rá soká várunk.

Ebben a reményben köszöntjük az olvasót, kérjük és várjuk megjegyzéseit, kritikáját: együttműködését.

Lőrincze Lajos

I. ÉVFOLYAM,

1. SZÁM

1979.

JANUÁR–
MÁRCIUS

ÁRA: 8 FT.

Tartalom

EZT KÖVETŐEN

★
TÜLSURÍTÉS

★
A PEDAGÓGUS
ES TARSAI

★
NERÓ,
A TEASÜTEMÉNY

★
„JELKEPEK
ERDEJÉN AT...”

★
FARKASSZEM

★
DIÁKKÖR

★
KI TÁROL,
MIT TÁROL?

★
SZAKNYELVI
BERKEKBEN

★
TELEFONÁL,
MUZSIKÁL

★
REJTVE

★
BESZÉD-
KULTURÁNK
SZOLGÁLATÁBAN

★
HOGYAN LEHET
ÉS HOGYAN
HELYES?

★
EBER SZEMMEL,
EBER FÜLLEL

★
HELYESÍRÁS!
HELYESÍRÁS!

★
SZEMLE

★
GONDATLAN VAGY
GONDATLANSÁGBÓL
EREDŐ?

★
REGGELI
PARBESZÉD

★
POSTALÁDA

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia

Anyanyelvi, Helyesírási
és Magyar Nyelvészeti Bizott-
ságának, valamint a Magyar
Nyelvtudományi Társaságnak
és a TIT országos magyar
nyelvi választmányának támo-
gatásával.

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László, Fábian Pál,
Fülöp Lajos, Grétsy László,
Kovalovszky Miklós, Ladó
János, Rácz Endre, Somo-
gyi Béla, Szathmári István,
Szepes Gyula, T. Urbán Ilona

Felölös szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő: Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő

és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, Ráday u. 20. 1092

Tel.: 181-416

Kiadja a Lapkiadó Vállalat

Felölös kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

INDEX: 25 224

78—4952. Szikra Lapnyomda

Felölös vezető:

Csöndes Zoltán vezérigazgató

Ezt követően

Reggel felkelek, ezt követően el-
olvasom az újságot, ezt követően el-
megyek munkába. Este a va-
csorát követően megnézem a tévé-
híradót, ezt követően a krimi. Co-
lumbót követően nyugovóra térek.

Mi lesz veled szegény után név-
utó? Figyeljék csak meg: a rádió,
a televízió, a sajtó nyelvében egy-
aránt haldoklik. A „korszerű” tö-
megtájékoztatás az egyszerű, rövid
után-t nem tartja magához méltó-
nak többé. Átpártolt az előkelő, ak-
taszagú, mesterkélt követően-hez.

Már az előtt is veszélyben forog:
terjed a megelőzően. Úgy kell az
előtt-nek is, nem elég hosszú, nem
elég körülményes ez sem.

De mi szükség is lenne az után-
ra, az utáná-ra, az ezután-ra meg
azután-ra, a majd-ra, a később-re,
illetőleg az előtt-re, az előtte-re, az
ezelőtt-re meg azelőtt-re, az előbb-
re, ha van két, mindenre jó, a vá-
logatás gondjait megtakarító sza-
vacskánk?

Vagy mégis kár értük?

Bizony kár! Most még meg lehet-
ne őket menteni. Nem is kellene
hosszá más, csak egy kis stílusérzék!

Fábian Pál

Túlsűrítés

Egy olasz költőtől szokták idézni azt a mondatot, hogy
aki fél óra alatt mondja el, amit tíz perc alatt is el lehet
mondani, az minden egyéb galádságra is képes. Ez per-
sze tréfás és túlzó megállapítás, de figyelmeztetőnek
hasznos és jó: meg lehet jegyezni, jó rágondolni a hosz-
szúra nyúlt értekezleteken. Ne legyünk hát fölöslegesen
terjengősek. De — erről akarok most írni — néha a
mondanivaló túlságosan sűrített megfogalmazása is za-
vart okozhat a megértésben.

Sokféle megjelenési formája van ennek a túlsűrítés-
nek. Gyakori például az, hogy a közlésből egy lényeges,
fontos mozzanatot kihagyunk. Legtöbbször így is megért-
jük persze, hogy miről van szó, de esetenként vagy ho-
mályos, vagy humoros lesz a közlés.

„Volt egy szelíd őzbakunk — olvastam egyszer —, de
apámat megtámadta, kitömettem a bőrét.” Valami fontos
mozzanat nyilvánvalóan kimaradt! Az, hogy az állatot
agyonlőtték, megnyúlták... S ez nem is lényegtelen. An-
nál kevésbé, mert a nyomtatásban megjelent megfogal-
mazásban a bőr kitömetését az apára is vonatkozathat-
ja a jámbor olvasó. „Olyat ütött téglával a szomszédja
fejére — írja az újság —, hogy az operáció közben meg-
halt.” Nyilván így gondolta az író: Olyat ütött egy tégl-
lával a szomszédja fejére, hogy azt kórházba kellett
szállítani, de az operáció sem segített, a szomszéd bele-
halt a sérülésbe. Hosszabb, de világosabb ez a fogalma-
zás. Tréfából persze sokszor fogalmazunk úgy, hogy bi-
zonyos részleteket kihagyunk. Például: Összeszólalkoztam
Jóskával. Három napig nyomta az ágyat. Vagy a klasz-
szikus vicc: Ilyen sértést csak egyszer mondott nekem
valaki. Ezt a virágot szakasztottam a sírjáról...

Menjünk tovább. Figyeljük meg ezt az újsághírt: „A
szabadságharcosok bekerítették, majd villámtámadást
intéztek a kormánycsapatok egyik állása ellen.” Mit spó-
rolt, sinkófált el itt az újságíró? Az első állítmány tár-
gyát. Mert a két állítmányhoz nem ugyanaz a tárgy
kapcsolódik. Nyilván ilyesmit gondolt az író: bekerítették
a kormánycsapatokat, és villámtámadást intéztek egyik
állásuk ellen. Bár lehet, hogy így sem egészen pontos,
mert nem a csapatokat, hanem csak egyik állásukat ke-
rítették be. Tehát így még jobb: bekerítették a kormány-
csapatok egyik állását, és villámtámadást intéztek ellene.

Hasonló típusú hiba van a következő híradásban is,
amelyben arról van szó, hogy a maffia mintegy közvetítő
volt a bűnözők és a helyi hatóságok között. Így hangzik
a mondat: „A hatóságok védelmezték, a bűnözők pedig
megosztották a zsákmányt a maffiával.” Megint az a baj,
hogy a két állítmányhoz (megosztották, védelmezték)
nem ugyanaz a tárgy tartozik. Nem a zsákmányt vé-
delmezték, hanem a bűnözőket, de ez elmaradt a túlsű-
rített fogalmazásban. Védelmezték a bűnözőket, azok
pedig megosztották a zsákmányt...

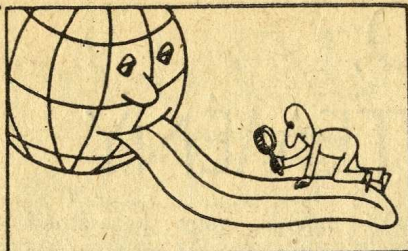
Nehezebb feladatot ad a következő — ugyancsak az
egyk újságból már régebben kiírt — megjegyzés. „Ez a
csapat (egyetlen nyert, igaz, veszített mérkőzés nélkül is)
képtelen volt olyan középszerűnek is alig mondható vá-
logatottakat megelőzni a VB selejtezőjében, mint az oszt-
rák és a svéd.”

Ismétlem a túlsűrített, közbevetett mondatot. Azt hi-
szem, azt a gondolatot akarta kifejezni az újságíró: En-
nek a csapatnak nem volt egyetlen nyert mérkőzése, de
vesztett se volt. Így se sokkal hosszabb, de lényegesen
világosabb. Lehetséges persze, hogy még több baj is
van ezzel a sportkommentárral. Ez a mondat: egyetlen
nyert, igaz veszített mérkőzés nélkül is — talán azt ta-
karja (valóban takarja!), hogy nyert mérkőzésük csak
egy volt, de — dicséretükre mondva — veszített egy sem.
Néhány év távlatából már nehéz eltalálni — legalábbis
nekem — az igazságot.

A túlsűrítés példaként hadd idézzek még egy rövid
újságcikket, a rejtvény megfejtése nélkül. A megfejtést
az olvasókra bízom. Egy étkezési tanács: Fogyasszunk
limonádét, gyümölcslet — alig vagy kevés cukorral.

L—e

A PEDAGÓGUS ÉS TÁRSAI

Mai életünk egyik legjellemzőbb embertípusa a pedagógus. Érdekes elgondolkodni, hogy a szakmáját, hivatását oly egyértelműen megjelölő szó, a pedagógus honnan ered, mióta ismerjük a magyar nyelvben, mit jelentett eleinte, mivé vált a történelem folyamán. E kifejezés, eredetileg a görög nyelvből származik, és gyermekvezető-t jelentett. Innen átkerült a latinba, s felvette a „gyermekekre felügyelő rab-szolga”, a „nevelő”, majd az „iskolamester” jelentést. A Magyarországon használt középkori latin nyelvben pedig kialakult a *paedagogus theoricus* („elméleti nevelő”) és a *paedagogus practicus* („gyakorlati nevelő”) kifejezés. Valószínű, hogy hazánkban először csak a latinul tudók magyar beszédében fordult elő a pedagógus szó, de hamarosan bekerült a magyar írásbeliségbe is, hiszen már 1537-ben „a gyermekök pedagógusa”-ként említenek egy személyt. Jól később, a XIX. században a német *Pädagog* szóval és a *pedagógusok*on kívül *pedagógusok*-kal is találkozunk a szakirodalomban, sőt egy 1885-ös újságikkben váltakozva használja a két szóalakot az újságíró: „Nem voltak ugyan *pedagógusaink* között európai hírv emberek... éppen nem kicsinyelhetjük a magyar pedagógusok munkáját”. (Vasárnapi Újság 469) A németből átvett nyelvi forma elég sokáig élt, még Babits is alkalmazta Halálfi című regényében, de mára már eltűnt nyelvünkől.

Nem szabad elfeledkeznünk azonban egyrészt arról a tényről, hogy minden nép arra törekszik, hogy lehetőleg anyanyelvén nevezze meg az őt körülvevő valóságot, másrészt, hogy a valóság egyre differenciáltabb, bonyolultabb lesz, s részleteinek megnevezésére egyre több kifejezésre van szükség. Mi is igen korán megtaláljuk nyelvünkben a *tanító* és *tanítvány* szót, a *nevelő* (1510) és az *oktató* (1585) főnevet, bár nem minden esetben a mai értelemben. A pedagógusok, nevelők, oktatók és tanítók között megjelennek a *házi nevelők* és *házi tanítók*, majd az *iskolai tanítók* (1795), az *iskolabeli tanítók* (1827), *iskolamesterek* (1771), *tanítómesterek* (1787) és *néptanítók* (1862), a *szegény falusi tanítók* (1871). Ez idő tájt születik meg a *népnevelés* és a *népnevelő* szó is. De feltűnnek

a *nevelőnek* (1798), az *asszonyi nevelők* (1827), és a *gouvernante*-ok (1835): a *nevelőnek* (1842) elődei. Bár vannak a XVIII. századtól kezdve nyelvi adatok a *tanító asszonyok*-ra és *leányok*-ra, a *tanító* kifejezés mégis csak akkor született meg, amikor a magyar iskolarendszer fejlődése eljutott arra a fokra, hogy már nők is tanítottak az iskolákban. A *tanító* és a *tanító* nő mindvégig megőrizte „az elemi iskolai oktató, nevelő” jelentését.

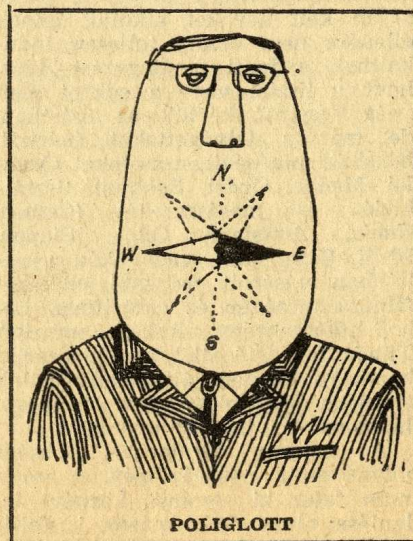
A magyar felvilágosodás és nyelvújítás korszakában került a társadalmi gondolkodás középpontjába a magyar nyelvű oktatás. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy e kor szülte meg a *tanár* szót. Keletkezésekor mindjárt kettős jelentésben került be az irodalmi és köznyelvbe: „tudós, doktor” (1833) és közép- és felsőfokon oktató pedagógus (1836). Iskolarendszerünk fejlődése és a *tanár* szó széles körű elterjedése azonban szükségessé tette, hogy az oktatási rendszerben betöltött szerepük szerint is megjelöljük a tanárokat. Így született meg az *egyetemi tanár*, a *középiszkolai tanár* (polgári iskolai, gimnáziumi, *liceumi*, *kereskedelmi iskolai* stb. *tanár*), a *főiskolai tanár*, az utóbbi harminc évben az *általános iskolai tanár* kifejezés. Ezek közül az *egyetemi tanár*-nak ma is van és régen is volt egy másik megnevezése, a *professzor*. Ez is elég régi szó a magyar nyelvben, először 1658-ban találtunk rá adatot, de azóta is a „legképzettebb, nyilvánosan tanító pedagógus”-t jelenti. A *tanárnő* kifejezés pedig akkor keletkezett, és terjedt el a köznyelvben, amikor a nőnevelés gondolata — legalábbis szűk körben — valósággá vált. Így például Mikszáth Kálmánban abban az 1884-es tárcájában fordul elő, amelyben Zrízen Janka nevelőintézetében tett látogatását írja le. Ahhoz pedig már a szocialista társadalomnak kellett felébrednie, hogy nálunk valakit *professzornő*-nek nevezzenek.

Ma eléggé elterjedt megnevezés az *oktató* is. Amint láttuk, régi szó (1585), s eredetileg „tanító”-t jelentett. Ilyen értelemben használta Csokonai, ez az értelem mutatkozik meg József Attila soraiban is: „Lehettem volna oktató, nem így töltőtoll-koptató, szegény legény”. Mind ez alapja volt annak a ma már eléggé elterjedt szokásnak, hogy a

főiskolákon, egyetemen dolgozó pedagógusokat is *oktató*-nak nevezik. Nyelvünk ezt a szót árnyalatok megkülönböztetésére is felhasználta, s így született meg az idők folyamán a *hitoktató*, *leventeoktató*, illetőleg a *szakoktató* és *pártoktató* szóösszetétel.

E speciális kifejezések mellett tovább élt a *pedagógus* szó. Az évszázadok során megtartotta eredeti „nevelő” jelentését, de a XIX. században elsősorban csak „neveléssel foglalkozó tudós személy”-t jelentett. A „gyakorlati nevelő”-t nem nevezték pedagógusnak. Még az 1918-as forradalom idején is *tanítókat*, *néptanítókat* és *tanárokat* toboroztak. Ennek oka többek között a múlt századon végigvonuló nyelvújítási törekvésekben rejlik, amelyekben a tengernyi idegen szót meg akarták magyarítani. A fentebb említetteken kívül az időben keletkezett például a *tanferfi/ú* szó (1888) is. Mégis szükség volt az összefoglaló névre. Ezért használta Kun Béla 1919-ben a *TANÍTÓK* előadóképzőjén tartott előadásában, amikor érvelése közben azt mondta, hogy „a pedagógus elvtársak tudják a legjobban...” Hozzá kell tenni, hogy a Tanácsköztársaság idején a *tanító* szót is összefoglaló értelemben alkalmazták, s *egyetemi tanítók*-ról is beszéltek. A pedagógus szónak az általános értelme a forradalom bukása után is fennmaradt, de külön szociológiai tanulmányt érdemelne annak felderítése, hogy 1919 és 1945 között miért éppen az alsó iskolákban dolgozó tanítókra alkalmazták. A felszabadulás után megalakult a *Pedagógusok Szakszervezete*, amely a pedagógus fogalmába bevonta az összes nevelőt, ide értve természetszerűleg az óvónő-t is. Ezzel a pedagógus szó visszanyerte eredeti jelentését, s ma már általában mindenkire vonatkoztathatjuk, aki neveléssel foglalkozik. Ezért használhatjuk a *gyógypedagógus*, *zenepedagógus* kifejezéseket is, s ezért, de nemcsak ezért ünnepeljük meg évenként a pedagógusnapot.

R. Hutás Magdolna

NÉRÓ, A TEASÜTEMÉNY

A jó árunév a kellemes hangzás mellett magáról az árurol is közöl valamit: méretéről, színéről, minőségéről, alakjáról, rendeltetéséről stb. Ezenkívül fontos, hogy könnyen megjegyezhető és kimondható legyen, vagyis jól lehessen reklámozni.

A szakemberek és a vásárlók ezzel szemben azt tapasztalják, hogy sok a rosszul sikerült áruelevezés. Némelyik azért rossz, mert nehéz kimondani. Ez általában a külföldről behozott áruféleségekre vonatkozik. Itt van például az olasz gyártmányú *Chicco* cumi, cumisüveg, üllőke és egyéb babaholmi. Ez a márkanév az olasz ejtést megközelítve körülbelül így hangzik: *kikko*, és az olaszban azt jelenti '(gabona-, kávé-, szőlő-) szem'. Magyar vásárló számára nem jelent semmit, illetőleg jelenti a cumit, csörgőt stb. Főleg a kiejtésével vannak bajok. Leggyakrabban *csikó*-nak mondják, vevők és eladók egyaránt, de hallottam már *csicsó*-nak is emlegetni, amihez viszont már nem a ló kicsinyének, hanem Csicsonának és lányainak a képzelet társul. A sort folytathatnánk, de ehelyett inkább a magyar áruneveket nézzük meg!

Nemrégiben egyik napilapunkban olvashattunk arról, hogyan is születnek nálunk az új áruelevezesek. Vannak országok, ahol már számítógépek segítségével alkotják meg az új neveket, nálunk általában a gvarakban keresztelik el az új termékeket, az esetek többségében teljesen ötletszerűen. Egyesek úgy vélik, hogy a névre csak a kereskedelemnek van szüksége, hogy aszerint rendeljen, a vásárlók általában nem név szerint keresnek valamit, hanem árucikket. Bizonyos önkénység mindig tapasztalható a névadásban, különösen akkor, ha tömegesen kell neveket alkotni: ennek ellenére nem érzem teljesen indokoltnak a fenti megjegyzést. Igaz, hogy a lisztet vagy a cukrot nem „név szerint” kériük az üzletben, de már a felvágottakat (*párizsi, hácskai, minőségi*), a sajtokat (*Macskó, Medve, Óvári, Bakony*), tisztálkodó- és mosószerket (*Camea, Caola, Amodent, Odol, Biopon, Ideal, Ultra* stb.), vagy akár a ritkábban vásárolt műszaki cikkeket (*Hajdú mosógép és centrifuga, Lehel hűtőszekrény, Rakéta norszívó, Tünde televízió* stb.) is név szerint keressük, és nem általában kérünk tíz deka felvágottat vagy „mindegy, hogy milyen típusú” televíziót.

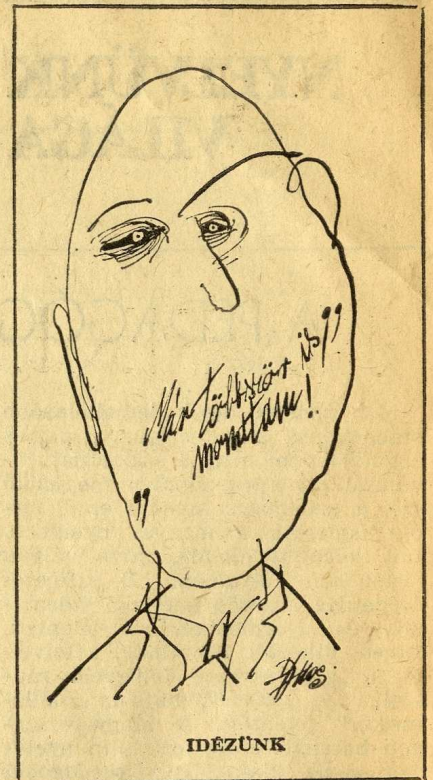
A magyar árunevek többsége úgynevezett fantázianév, amely nem fejez ki semmit, köznévi jelölése nincs. Már mások is felfigyeltek arra, hogy gyakori a föld-

rajzi névből vagy keresztnévből alakult árunév. Az előbbi akkor mondható sikerültnek, ha a név a gvtás vagy előállítás helyére, az áru „származására” utal, vagy valamely, a termékhez illő tájat jelöl, például a Székesfehérváron készült *Alba Regia* televízió, a gógánfai sajtüzemből való *Bakony* sajt, a kecskeméti *Hiröske* gyermekcipő, a Rio kávé, *Alaszka* férfikucsmá stb. Ugyanakkor mennyire motiválatlanak és ezért önkényesnek is tűnik, ha egy magyar ruhaipari terméknek (féhérműnek) *Ararát*, takarónak *Trója*, férfikalapnak *Vezuv*, szőnyegnek *Nilus*, bútornak *Rimini*, *Florida* nevet adnak!

A keresztnevekből származó áruelevezesek között sok női nevet találunk. A már említett újságcikkben ezt azzal indokolta egy édesipari szakember, hogy „a lánynevek kedvesek, bizalomkeltők”. Valóban, a név hangulata döntő lehet a fantázianevek megalkotásában. Gyakoriak a női nevek például az édesipari termékek körében: *Ági, Éva, Katica, Zsuzsi* teasütemény; *Lotte* desszert; *Bea, Csilla, Emese, Emőke, Enikő, Ibi, Kati, Lili* Pircsi csokoládészelet; de találunk ilyeneket a lakberendezési tárgyak (*Antónia* kanapé, *Elvira* garnitúra, *Lilla* fotelágy, *Piroska* asztal és székek, *Réka* szekrényfal, *Saci* gyermekbútor, *Szidónia* lakószoba, *Tünde* televízió) nevei közt éppúgy, mint a kézimunkafonalak megnevezésére, például *Anita, Edina, Emese, Eszti, Mara, Márta, Olga, Renáta, Ria, Roberta, Tilda, Tímea* vagy a tévéreklámból jól ismert *Rézi*, „a hónap fonala”. (A női nevekből alakult fonalneveket egyébként nagyon szerencsésnek és helyénvalónak érzem, egyrészt, mivel kifejezik a kézimunkázás nőies jellegét, másrészt sokkal hangulatosabbak, mint a kevésbé népszerű *Kézimunkafonal* vagy *Guorskötő*.)

Ha az elnevezések alaniál szolgáló női neveket újra végigvesszük, feltűnik, hogy sok közöttük a ritka vagy szokatlan (pl. *Antónia, Elvira, Lilla, Réka, Szidónia* stb.), gyakori a divatos, újszerű, esetleg idegen hangzású (pl. *Csilla, Edina, Emese, Enikő, Lotte, Renáta, Roberta, Tímea* stb.) vagy ismertebb névnek ritkán előforduló becenevi változata (pl. *Mara, Pircsi, Rézi* stb.).

Tapasztalhatjuk, hogy az ismert és elterjedt árucikkek neve köznévvé is válik (pl. *Sidol* — *szidol*, sőt *szidoloz*). Az anyagnevek különösen hajlamosak erre (pl. *alpakka, nylon, teflon* stb.). Jó példa az utóbbira a batisztszerű anyagot jelölő *Krisztina*. Vagy talán már kisbetűvel is írhatjuk, így: *krisztina*?

(A *Krisztina* név népszerűségéhez szolgáljon adalékul egy felmérés eredménye: 1972-ben Budapesten a legtöbb újszülött kislány a *Krisztina* nevet kapta.)

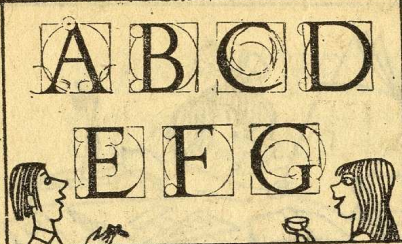
Nemcsak női neveket találkozhattunk az árunevek körében, hanem — bár jóval ritkábban — férfinevekkel is. Gondoljunk csak a népszerű *Tibi* vagy az újabban feltűnt *Ferkó* csokoládéra, a közismert *Tomi* mosóporokra (kár, hogy a termékcsalád újabb tagjai olyan „hibrid” neveket viselnek, mint *Tomi Brill, Tomi Mat*), de láttam *Balázs* és *Bandi* nevű gyermekbútor, *Zsolt* nevű bútorszövetet stb. Itt is elsősorban a divatos neveket alkalmazzák. A *Zsolt, Tamás, Balázs* 1972-ben az újszülötteknek adott nevek gyakorisági listáján a tíz leggyakoribb név között szerepelt, a *Tibor* pedig néhány évvel korábban tartozott az élmézőnyhöz.

Mindamellett gyakrabban alkalmazzák történelmi, irodalmi hírességek nevét (néha családnévét), mint a hazai férfineveket. Ez azonban sok ügyetlen, sőt nevetséges, nernegyszer bántó fantázianevet eredményezett, mint például *Otello* keksz, *Néró* teasütemény, *Leonardo* nadrág, *Mózes* heverő, *Kepler* bútorszövet stb. Ezeket csak alaposan megfontolva szabadna használni. (Mennivel sikerültebb náluk a *Turó Rudi* név!)

Ezúttal csak nagyon kis területét pásztáztam végig a magyar áruneveknek, de talán sikerült érzékeltetnem ennek a témának az árukészlethez hasonlóan egyre bővülő gazdagságát.

Posgay Ildikó

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

„JELKÉPEK ERDEJÉN ÁT...”

Szimbólumok és szimbolizmus a százéves Krúdy Gyula prózájában

Közismert tény, hogy Krúdy nem tartozott semmiféle irodalmi irányzathoz vagy csoporthoz, hanem a maga útját járta. Így azután — legalábbis programszerűen — szimbolista sem volt. Képkalkotásában a szimbólum nem játszik olyan vezető szerepet, mint a nagy kortársak, elsősorban Ady lírájában. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy egyáltalán nem használt szimbólumot, vagy hogy éppenséggel elvből kerülte a lényegsűrítő költői jelképeket. Ennek éppen az ellenkezője igaz: Krúdy stílusában az elemi szimbólumnak éppúgy megvan a maga helye, mint a bonyolultabb felépítésű, továbbfejlesztett jelképeknek.

Egy 1919 januárjában publikált elbeszélésében, A bolondok kvártélyában a Gazda és hasonmása, a Vendég már-már szimbolikus alakokká nőnek, míg a vendégfogadóként, éjjeli kocsmaként emlegetett örömtanya a régi Magyarország jelképévé tágu. Egy három évvel korábbi újságcikkekben (A Démonhoz) a csárda, ahol „felejtetni lehetett az életet, mikor még csak a maga baja volt mindenkinek, mikor még minden egyéni volt a földön”, a háború előtti magyar életforma szimbólumaként merül föl a múltból. Ezt a képet fejlesztette tovább, árnyalta még sötétebbre Krúdy az említett novellában.

Bővelkedik szimbolikus figurákban és jelenetekben az Asszonyosságok díja is: gondoljunk csak Démonra, „aki az egész világ felett uralkodik, egy nap Pestre jött, és a temetés-rendező házában lelt búvóhelyet” vagy a „háromezer éves ringyó”-nak és a mazochista „tanár úr”-nak kaffakain hátborzongató légyottjára. Szimbólum a Nagy kópé Antóniája is, akiben Rezeda Kázmér minden korábbi szerelme egyesül.

Szimbolikus jelentésre és jelentőségre tesznek szert Krúdy prózájában a vissza-visszatérő képek, motívumok is. A lepke szó az (utolsó) szerelemnek, az érzékiségnek, az álomnak és az ábrándozásnak a jelképévé válik: „az álom csöndesen szállong az ágy felett, mint egy fáradt, pihenésre térő lepke”; „Az asszonyi álom, a hazugság, a bűbáj, a kacérság színes lepkéje felé boldogan emeltük homlokunkat”. A piros szín az életörömmel, az élni akarásnak a

hordozója (így volt ez már Adynál is: „Változat és Halál adódtak / Belül egy-egy gyarló körön, / De várja az Embert vig célja: / Piros, tartós öröm”). Az Aranykéz utcai szép napok egyik elbeszélésében a „kalandos öregúr” az örempiros ablak felnyílására vár (hiába), hogy „oda-bentről kiszálljon néhány taktus a régi közéből”. Szindbád is „piros ablakú, ködbeborult ormú kis kastélyba” szeretné költöztetni ábrándjainak hősnőjét, a kikapós aranyművesét, de csak egy vizivárosi nyári vendéglőbe viszi el, ahol azonban „az udvaron ecetfák álltak, amelyek csodálatosan pirosodtak, midőn az ősz közelgett, és az elhagyott asztalokon pirosfejű kakas merengett. Piros volt a bor, amelyet a kötényes legény enyhe, október végi délután az asztalra helyezett.” (Az ecetfák pirulása.)

Gyakran találkozunk Krúdy írsaiban az ősz és a halál szimbólumalakjaival is. A madárijesztő szereplője című novellában a csősz rozsdaszínű szüre alól „meg lehet lesni az őszt, amikor révülden, özvegy kedvvel befordul a szélmalom mellett a mezőkre. Olykor egy remegő kezű vándormuzsikus alakjában jön, más-kor lóháton; mint egy nyugalomba vonult cirkuszigazgató, aki többé nem leli örömét a lovaglásban, mert pénzt nem keres vele.” Eszténa, Az útítárs hősnője pedig így írja le a halált: „Mi jól ismerjük őt. Az anyám néha szokott beszélgetni vele viharos éjszakákon, midőn betér hozzánk a zivatar elől, és a konyhában meleg bort iszik. Ő, nem ám a gvertyaöntő a halál, amint az emberek hiszik. A halál más valaki (...) Egy kis köpcös, utasforma ember, aki nagyon csendes, lehajtott fejjel ballag a házak fala mellett. Szurokszerű szeme tétován, szomorúan néz, a haja sima, mint a kutya szőre, egy piros zsebkendővel letakart kalitkát visz a kezében. Abban hordja el a lelkeket, mint a cinkéket!”

A szimbolikus ábrázolásmód a kései Krúdy-írásokban nem is egyszerű a vízió, a delírium szülte rémképeknek a keretül szolgál. A Zöld Ász (1930) tizedik fejezetében (Egy varázsló jár az ablak alatt) a főszereplő így mondja el megörlésének történetét: „elvesztettem eszem, mint ahogy a sipkáját elhagyja né-

mely ember. Most már mindegy, hogy hol bicsaklott meg az elmém. Talán sohase fogom megtudhatni, mely varázslat vitt az ablakhoz azon az éjszakán, amikor egy addig csak rossz álmaimban látott varázsló a csillagfényes éjből hirtelen az ablakhoz lépett, és arcomba fújta mérget, és babonás szavait elmondta. Nyomban elveszttem. Nyomban elment az eszem. (...) A folyamra nyílt régi ablakom, és a varázsló a folyam felől jött nyári éjszakán, amikor a hold ugyancsak a folyam felett állott, és majdnem megszólalt. A varázsló két nővel jött két karján (...) Az egyik nő tapasztalt öregasszonynak látszott (...) A lányát, akit a holdvilágban sétáltatott, Juliskának hívták (...) A vénasszony intésére egyforma kanárisárga harisnyába bűjtött lábaikat szökőcselvé irányították az emeletre, a padlásra, egyszóval a fejem fölé, ahonnan vizet eresztettek a fejemre, hogy a varázslat sikerüljön.”

Az elemi szimbólum kisugárzása általában csak a képet tartalmazó mondatra vagy bekezdésre terjed ki; vannak azonban Krúdynak olyan szimbólumai is, amelyek köré egész műveket épít. Ezek a képek vezérmotívumként hullámanak végig a szövegen, s az írásmű alap gondolatának hordozóivá válnak. Az alap-szimbólumból hosszabb elbeszélés vagy éppen kisregény is kisarjadhat. Az önéletrajzi elemekben bővelkedő, erősen lírai hangvételű N. N.-nek (1922) egyes epizódjait például a cipripelő nyírségi tücskök jelképes motívumának szálára fűzte föl Krúdy. Ennek az elemzésére azonban már csak egy másik cikkben keríhetek sort.

Kemény Gábor

FARKAS- SZEM

Vannak nyelvünknek olyan szavai, amelyek csupán zárt szókapcsolatokba, szólásokba beágyazva élnek, s ott is többnyire meghatározott, ragos alakban fordulnak elő, például: dugába dől, cigánykereket hány, fátbátát sem ér.

Közéjük tartozik a farkasszem is. Igaz, van egy növényünk is, amely erre a névre hallgat. Ám ezt a szőrös, fogazott levelű, kék virágú útszéli gyomot s még inkább ennek nevét oly kevesen ismerik, hogy aligha jut valakinek is az eszébe, ha farkasszem-et emlegetünk. Ellenben rögtön felötlük bennünk a szavunkat tárgyragos alakjában magába foglaló szólás: a farkasszemet néz. Jelen-tése, mint értelmező szótárunk megállapítja: mereven, szemrebbenés nélkül valakinek a szemébe néz, elsősorban az ismert gyermekjáték-

TUDÓSÍTÁS ÉS TOBORZÓ

„... mi újság otthon, kis fecsek? Ugye nehéz volt a mars idáig, a csúnya hegyeken keresztül? A szegény kis vándorok csak csicseregtek a kérdésre úgy, ahogy ők tudnak, de az tökéletesen úgy hallatszott az elepedt füleknek, mint ha magyar beszéd volna.

Ameddig csak beszélgettek, mindvégig lesték a szavukat a katonák, míg nem a kis törődötték elaludtak ott a tetőszéken, az ereszetek gerendáin és a párkányokon.

Azután csend volt, magyar raj aludt a földél fölött, magyar raj a földél alatt.”

Kimondta az utolsó szót, tétován állt egy kicsit. Jólesett, hogy a vele szemben ülők mosolyognak rá, az-

tán a legfiatalabb közülük hozzálép, vállára teszi kezét, és helyetlenné válna a rögtönzött, kicsiny nézőtérben, ahol sápadtságot pirulással váltva azon versenytársai ülnek, akik előtte mutatkoztak be. Az ajtó nyikorgására rezzen fel — belépett a következő versenyző.

Még nem tudta — honnan is tudhatta —, hogy a verseny jegyzőkönyvébe a szemüveges tanár határozott kézírásával az alábbi sorokat írja:

„R. J. teljesítményére jellemző, hogy színes, szöveghű, jól értelmezhető előadómódja leköti és magával ragadja hallgatóságát. Nagy erénye, hogy a leírást is szuggesztíven megjeleníti. Hangjával jól bánik, hang-

erejével és a szünetekkel ügyesen gazdálkodik. Bátor, dinamikus, játékos előadómódjával kiemelkedett a többi versenyző közül.”

Egy másik társáról:

„V. K. tisztán, helyesen képezi anyanyelve hangjait. Beszédmódja egyenletesen nyugodt, a szöveg érzelmi tartalmát helyesen emelte ki. Szóközi és tagolási szünetei megfelelőek.”

Egy következőről:

„A 4. sz. versenyző sietve olvas, a magánhangzókat nem ejti tisztán, elharapja a szóvégeket. Hibás hangsúly.”

S idézhetnénk tovább a 170 jegyzőkönyvből. Ugyanis ennyi Kazinczy-versenyt rendeztek a városok, járásek, kerületek könyvtárban, úttörőházban, művelődési otthonban, klubban. Ennyi Kazinczy-jelvény talált gazdára 1978-ban.

Mi adja a jelvény rangját? A Kazinczy-jelvény egy kitüntetés család legifjabb gyermeke. Péchy Blanka, a „beszélni nehéz”, de szépen, helyesen beszélni kötelesség gondolat elharcosa először Kazinczy-díjat alapított színművészek, bemondók és pedagógusok számára, s ma már a Kazinczy-éremért a gimnazisták, szakközépiskolások és szakmunkástanulók versenyeznek, a jelvényért pedig az úttörők.

A versenyre ezentúl minden évben sor kerül. Januárban-februárban a háziversenyen indulhat el mindenki, próbára teheti magyar kiejtését. A feltételek nem is nehezek: egy szabadon választott és egy kézhez kapott rövid prózai szöve-

(Folytatás az 5. oldalról)

ban, ahol is az veszt, akinek a szeme előbb rebben meg, vagy aki előbb neveti el magát. De van komorabb hangulatú, illetőleg elvontabb jelentése is: a farkasszemet néz valakivel jelentheti azt is, hogy dacosan, kihívóan néz valakire; a farkasszemet néz valamivel kifejezésen pedig ilyesmit értünk: dacos elszántsággal szembenéz valamivel, elszántsággal hajlandó elszenvetni valamit.

A szólás — mint O. Nagy Gábor könyvéből, a Mi fán terem? —ből meg tudhatjuk — közvetlen jelentésében azon a megfigyelésen alapszik, hogy a marakodó farkasok, mielőtt egymásnak ugranának, merőn szembenézve kerülgetik egymást, s csak arra várnak, hogy mikor ellenfelük egyet pislant, vagy oldalra néz, észrevétlen nekiugorhassanak. A keménység, a dacosság, az elszántság hangulata pedig azért párosult a szóval, mert a nép a farkast vakmerő, elkeseredetten és rettenthetetlenül támadó ellenfélnek tartja.

Irodalmi nyelvünk is az ismert alakjában és jelentésében használja szólásunkat. Emlékeztetek például Petőfi szavai, melyeket a huszárok közé kívánczoló Kukorica Jancsinak a szájába ad: „Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék. / A ragyogó nappal farkasszemet néznék”.

Am Németh László műveit olvasgatva feltűnik, hogy ez a kitűnő író és nyelvész nem egyszer a szokásostól eltérő alakban és kapcsolatban használja a farkasszem szót. Már az is némileg szokatlan, hogy jelzőt csatol hozzá, például az Emberi színjáték című regényének a következő mondatában: „Az ám... riadt föl az asszony (rádöbbenve arra, hogy gyermekének nagy láza van), s hőkkent farkasszemet nézett a félhomállyal” (16); az idézetek a Németh László munkái című életmű-sorozatból valók). A megmerevedett tekintet, a Németh László-i farkasszem azonban nemcsak hőkkent lehet, hanem tanácstalan is. Ezt a jelzőt olvashatjuk a regénynek egy másik mondatában: „Nem találok — mondta Zoltánka, aki tanácstalan farkasszemet állt az asztallal, amelyen a könyvnek lennie kellett volna” (43). Am a szólánson való változtatás itt még meglepőbb; nemcsak a főnév bővült jelzővel, hanem az ige is megváltozott benne: a néz helyett az áll szerepel. Németh László írásművészetének egyik jellemző stíluseszköze, a képek sűrítése érhető tetten ebben a példánkban; a tanácstalan farkasszemet állt az asztallal tulajdonképpen ezt jelenti: szembeállva az asztallal tanácstalanul meredt rá.

Írónk még tovább is megy: teljesen kiemeli szavunkat a szó-lásból. Amikor az Irgalom hősnője, Ágnes a nagynyja kertjében váratlanul szembekerül Halminéval, meghökkenve néznek egymásra, majd Halminé szólal meg előbb. Idézzük az író: „Az Ágneske, törte meg ő a döbbsent farkasszemet” (538). Lássunk egy másik érdekes mondatot ebből a regényből: „Ezt az érzést, ami a farkasszemünk első pillanatában ment át rajta, nem feledte el többé” (82).

S amikor az író felismeri, hogy végzetes betegség támadta meg, és elhatározza, hogy írásba foglalja a hipertóniájáról való megfigyeléseit, erről a szándékáról a következőképpen szól: „a hosszú tréning — a hallással való állandó farkasszem — bevált; a váratlan helyzetnek a szívem összeszedve, mondhatnám, vidáman mentem neki, mintha csak egy új szerep lenne, amelyet méltón, szépen kell játszani. ... A forma is megvolt rögtön, hónapról hónapra egy levélsorozatban számolok be farkasszememről a betegséggel.” (Homályból homályba II, 220—1.)

Mindezek az idézetek érzéketlenül világítanak meg egy sajátos írói leleményt: a képek a zárt szólásból való kiemelését és önállósítását.

Rác Endre

get kell felolvasni. Hogy ez nem nehéz? „S egy vers milyen veszélyes, ha tudnád, egy sor is mily kényes és szeszélyes” — írta Radnóti Miklós. Bizony a mindennapok figyelmes-türelmes munkájával kell gyakorolni. De hiszen ez a Kazinczy-verseny igazi célja! Hisz a versenyek ünnepnapján innen és túl a padtársunkkal, a bolti eladóval, szüleinkkel folytatott beszélgetéseken kell begyakorolni a szép magyarszót, a helyes beszédet!

A háziverseny győztese, persze, továbbversenyez. A járások, városok, kerületek Kazinczy-versenyére áprilisban, a költészet napjához közel eső időpontban kerül sor. A jelvény kötelez. Elvárja birtokosaitól, hogy maguk elé tűzzék a Kazinczy-érem elnyerését.

Hogy e feladathoz módszereket, tapasztalatokat szerezzenek, a Kazinczy-jelvényesek számára a Balatoni Úttörővárosban minden évben megszervezik az anyanyelvi tábor. Persze, a jutalomnak is része ez a táborozás, de a táborba indulók szaktábori programra készüljenek.

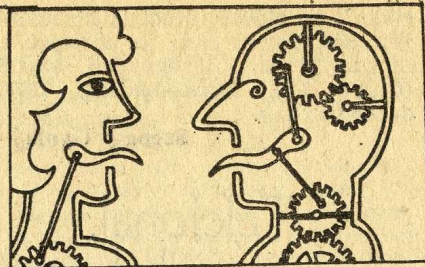
Az 1978-as tábor résztvevői bizonyos mértékig „kísérleti nyulak” voltak június 23-tól július 7-ig, hiszen ez volt az első Kazinczy-tábor. A tábor utolsó napjain összegyűjtött tapasztalatok, kérdések, javaslatok — a táborozó pájtásoké, a vezetők lelkes szombathelyi főiskolás testületé — bizonyára vizsatúkrözödnék majd az elkövetkező táborok programjaiban. Megnő az öntevékenység, a rajmunka rangja, gyarapodniuk kell a választható programoknak; a szakfoglalkozás és a mozgalmi programok kapcsolata is javításra szorul. A kísérlet elemei közül sok minden bevált. Mindenki megkedvelte a „retorika”-foglalkozásokat, a reggeli torna-szerűen üzött gyakorlatokat, érdekes volt az „ismerkedési est” sajátos megoldása: ki milyen ízeket hozott beszédében szülőhelyéről? Újabb nyelvi játékokat tanultak, portyára indultak a Balaton-felvidék lakói beszédének megismerésére, művészekkel, nyelvtudósokkal, pedagógusokkal találkoztak, beszélgettek — így Péchy Blankát is köszönthették, saját szórakozásukra vers- és prózamondó versenyt is szerveztek, könyvtárba jártak —, emellett persze éltek az úttörőváros sajátos életét.

Nem szóltam még a Kazinczy-ösztöndíjasokról. Ők is a tábor lakói voltak. Olyan közösségek küldöttel, amelyek hosszú évek nyelvművelő munkájával érdemelték ki az Úttörőszövetség 5000 forintos ösztöndíj jutalmát: irodalmi szakkörök, germekszínpadok, irodalombarátkörök, nyelvművelő körök Gyöngyösről, Békéscsabáról. Barcsról, Paksról, Szegedről a Béke úti iskolából s a Bölcs Bagoly órs Budapestről az V. kerületből.

Azóta új tanév kezdődött. Újabb 200 Kazinczy-jelvény várja gazdáját. És várja lakóit a zánkai anyanyelvi szaktábor.

Trencsényi László

SZAKNYELVI BERKEKBEN

Akad talán olyan olvasó is, aki e rovatcím olvastán azt gondolja: „Mi közöm nekem a szaknyelvekhez? En köznyelven beszélek, irodalmi nyelven olvasok, én nem ismerem a szaknyelveket. Éppen ezért engem az egész rovat nem is érdekel!”

Az ellentmondások egyik fő haszna, hogy gondolkodásra, elméleti alapvetésre készítetik a vitatkozó felet. Vajon csakugyan mondhatja-e bárki, hogy neki semmi köze a szaknyelvekhez? Nézzük, hogyan határozza meg a szaknyelv kifejezést a Magyar Értelmező Kéziszótár: „szaknyelv = valamely tudomány(ág), szakma csoportnyelve”. Azt pedig nem mondhatja senki, hogy nincsen köze egyetlen szakmához vagy tudományághoz sem. Még az újságokban, képeslapokban, ismeretterjesztő folyóiratokban is rengeteg tudományos szakszó kerül a szemünk elé, a rádióban, tévében rengeteg szakszó hangzik el, hiszen a tudomány napjainkban szorosan összefonódik mindennapi életünkkel. Az egyik ember fröccsöntött talpú, a másik pedig gojzervarrott cipőt visel, öltönyünk anyaga bizonyos százalékban poliészter lehet, a kirakatban trapézruhát láthatunk, a beteg ember az orvosi rendelőben vagy a kórházban újfajta szakkifejezésekkel ismerkedhet meg, mert ott a *kacsa* vagy a *csikó* egészen mást jelent, mint a háztájiban. A tudomány azzal, hogy napjainkban világszerte egyre inkább termelőerővé válik, összeolvad a technikával, a termeléssel, az elmélet a gyakorlattal. Ami pedig a „szakma csoportnyelve” meghatározást illeti, itt sem kell szorosan véve csak ipari vagy kereskedelmi szakmákra gondolnunk. Ügyszólván minden foglalkozást és minden hobbit külön szakmának kell tekintünk, amelynek sajátos csoportnyelve van. Van, aki sportol vagy szurkol, és ahány sportág, annyiféle szakszókincs. Van, aki horgászik, van, aki rádióamatőr, vannak zenekedvelő emberek, és a sort a végtelenségig folytathatnánk. Megannyi ismeretkör, megannyi szakszókincs! Igaz, hogy a szaknyelv kifejezés kissé megtévesztő, a szaknyelvek ugyanis voltaképpen csak szókincsekben különböznek a művelt köznyelvtől. De a szókincs sokkal gazdagabb a köznyelv szókincsénél. Vannak szakszókincsek, melyeket tízezerszám, de vannak, amelyeket százezerszám lehetne sorolni. Fejlődésük, növekedésük pedig rohamosan gyorsul, a köznyelvi szókincs változása ezzel szemben sokkal lassúbb.

Ezt a szaknyelvet, ezt a nagy tömegű szakszókincset pedig meg kell tanulni, sőt állandóan tovább kell képezni magunkat ezen a téren. És ahogy az újszülöttnek még minden vicc új, éppúgy minden szakszó új a szakma újoncának, a szakmai elmélet és a gyakorlat kezdő megismerőjének. Az pedig egyáltalán nem mindegy, hogy a köznyelv ismerője számára milyen akadályt, milyen buktatókat jelent egyik-másik szaknyelv megismerése. A szaknyelv a köznyelvre épül, és csak erre alapozódva fejlődhet tovább megnyugtatóan. Ezért nem lehetünk közömbösek szaknyelvünk, pontosabban szaknyelveink sorsa, fejlődése iránt. Ennek a lelkiismeretnek a fóruma kíván lenni a Szaknyelvi berkekben című rovat.

Nyelvében él a nemzet! — mondja a Montesquieu-tól kezdve Széchenyi Istvánig csiszolódo szállóige. Nyelvében él a szakember is! — tehetjük hozzá bátran. És ne felejtsük el, hogy egy-egy szakma területén mindenki valamilyen szakembernek tekinthető. A szakma szerezete pedig olyan tartalom, amely csak a szaknyelvvvel mint formával kölcsönhatásban válhat életünk igazán értékes mozgatóerejévé.

Ladó János

Ki tárol, mit tárol?

Egy lektorálandó fordításban a következő mondatokat találtam (németről magyarra): „Átadtuk a jótállás alá tartozó új típusú aggregátokat, amelyek ez idő szerint Magyarországon *tárolnak*”; „Ezek a hűtőszekrények, a Ramovill raktárában *tárolnak*”; „A Ramovill felkérte az Omnia vállalatot, nyilatkozzék, mi történjen a jelenleg Magyarországon *tároló* 682 darab hűtőszekrénnel”.

A fordító azt állította, hogy a *tárol* igét a kereskedelmi szaknyelvben visszaható igeiként (*tárolódik*) használják. Véleményem szerint a kereskedelmi szakszargonnak nincs joga ahhoz, hogy kerébe törje a magyar nyelvet, s a *göngyöleg* meg a *kiszerez* után a saját szája íze szerint formálja át a magyar igeragozást.

A fenti szöveget a magyar nyelvnek megfelelően kijavítottam: *amelyeket tárolnak; ezeket tárolják*; a Magyarországon *tárolt*. S hogy ez a kereskedelmi igeragozás egyelőre csak a kereskedelmi zsargon „áru-

cikke”, az alábbi idézet is bizonyítja: „Sok helyen nem jól tárolják a műtrágyát és növényvédő szert” (Gulyás Pál, Népszabadság, 1978. december 15.).

Szepesy Gyula

Telefonál, muzsikál

Voltak nyelvművelésünknek olyan korszakai, amikor a vakbuzgó tisztogatás szellemében a *telefon* szót *távbeszélőre*, a *telefonál* igét pedig *távbeszél*-re próbálták magyarítani. Némelyek — bár elfogadták a *telefon* szót — a *telefonál* helyett a szerintük magyarosabb *telefonoz* igét javasolták.

A vita azóta eldőlt a *telefon* és a *telefonkönyv* javára. Ma már nem a *távbeszélő-névsorban* keressük ismerősünk *távbeszélőjének* kapcsolási számát, hanem a *telefonkönyvben* nézünk utána a *telefonszámok*nak. Eldőlt a *telefonoz* és a *telefonál* szavak párharca is, hiszen ma már senki sem *telefonoz*, aki *telefonálni* akar. De valóban idegenszerű-e az *-ál* képző — mint a nyelvművelők régebben állították —, és ha nem, hogyan került az idegenszerűség gyanújába?

Ilyen hangzású képző több is van a magyarban. Főnévképzőként nagyon ritka az *-ál* (például: *fonál*, *halál*). Gyakorító ige képzőként sem tudunk sok példát említeni, például: *dobál*, *kárál*, *ugrál*. Az *-a* végű főnevek *-l* képzős származékában azonban a szóvégi *a* hang mindig *á*-vá nyúlik, illetve olykor az ómagyar kori szóvégi *á* maradt meg. Ilyenek: *boronál*, *csodál*, *csodál*, *csodál*, *dajkál*, *dudál*, *formál*, *mázsál*, *morzsál*, *munkál*, *mustrál*, *muzsikál*, *orgonál*, *pipál*, *pólyál*, *prédál*, *próbál*, *pumpál*, *rostál*, *sétál*, *strázsál*, *taksál*, *tréfál*, *trombitál*... stb. Lehet, hogy ezek némelyike nem a látszólagos alapszóból alakult *-l* képzővel. A *próba* szó ugyanis a latin *proba* átvétele, de a *próbál* lehet a latin *probare* (próbálni) főnévi igenév közvetlen átkölcsönzése is, melyben a latin *-are* főnévi igenév képző *a* hangja került át voltaképpen a magyarba az *-l* ige képző elé. De ezek ma már egységes analógiás rendszert alkotnak. A mai magyar nyelvközösség szempontjából teljesen mindegy, hogy a *kapál* ige volt előbb, majd ebből vonódott el később a *kapa* főnév, vagyis a nyelvtörténet tanúsága szerint nem a *kapa* főnévből képeztük a *kapál* igét, hanem a *kapál* igeből vontuk el a *kapa* főnevet.

És itt már el is érkezünk az *-ál* ige képzőhöz. A *próbál* igenél láthattuk, hogy sok olyan latin igét, melynek *-are* a főnévi igenév képzője, *-ál* végűre magyarítottunk. Így alakult ki a latin *cantare*, *citare*, *dictare*, *praedicare* stb. főnévi igenévi alakok hatására a magyarban a *kántál*, *citál*, *diktál*, *prédikál* stb. ige. Később az egyéb ragozású latin

igéket, sőt a latin eredetű nemzetközi szavak igei származékát is *-ál* végűre formálták, pl. *tángál* a latin *tangere* (érinteni, később: ütni, verni) stb. főnévi igenévből.

Az *-ieren* végű német igék a magyarban előbb az *-íroz*, majd az *-ál* végződést vették föl. Ezek tehát szintén az *-ál* képzős szavak számát gyarapították. Ilyenek: *blamíroz*, *blamál*; *plombíroz*, *plombál*; *szalutíroz*, *szalutál* stb.

Néhány esetben az *-íroz* és az *-ál* képzős ige pár mindkét tagja megmaradt más-más jelentésben, pl. *fixíroz*, *fixál*; *szervíroz*, *szervál*, olykor pedig ugyanabban a jelentésben: *szekíroz*, *szekál*.

Mivel az *-ál* ige képző így többnyire idegen szavak magyarrá igésítésének eszközévé vált, kialakult az *-ál* képző idegenszerű voltának a föltevése. Ezért ajánlották a *briketál*, *cementál*, *tamponál*, *telefonál* helyett a *brikettez*, *cementez*, *tamponoz*, *telefonoz* szavakat — kevés sikerrel.

Az így kialakult és gyakran szaknyelvi igékben is előforduló, éppen ezért bizonyos mértékben szaknyelvi képzőnek tekinthető *-ál* ige képző ma már olyan nemzetközi szavakban is előfordul, amelyekben a főnévi alapszót és az ebből képzett igét egyaránt átvettük. Ezek ma már úgy hatnak, mintha magyar főnévből magyar ige képzések volnának, bár etimológiailag a fejlődés útja más-más volt. Ilyen szavak: *bojkottál*, *briketál*, *cementál*, *doktorál*, *exportál*, *importál*, *profítál* stb.

Az *-ál* képző mögött néha meg rövidül a szótó, máskor pedig meghosszabbodik. Néhány példa a rövidülésre: *patronál* a *patronus*-ből, *kandidál* a *kandidátus*-ból, *granulál* a *granulum*-ból. Hosszabbodásra

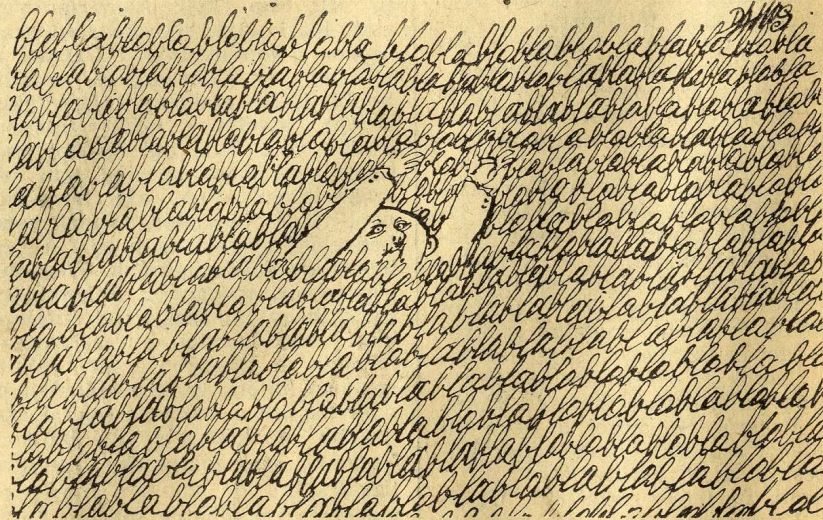
példák: *ambicionál*, *funkcionál*, *fuzionál* stb. (vö. *ambíció*, *funkció*, *fúzió*). Am nyelvtörténetileg itt nem hosszabbodásról van szó, hiszen az *-ál* képző előtt voltaképpen a régebbi teljes latin szótó (*-io*) lappang.

Vannak az *-ál* képzőnek olyan példái is, melyek látszólag a latin *alis* melléknévképző német *-al* formájának használataként jöttek létre. Úgy érezzük, mintha a *differenciál*, *integrál* és *optimál* igék a *differenciálszámítás*, *integrálszámítás* és a latin eredetű *optimális* szó (német: *optimal*) hatására alakultak volna ki. Am a *differenciál* és *integrál* ige a német *differenzieren*, *integrieren* főnévi ige nevek szokásos magyarítása. Az *optimál* pedig az eredetibb, teljesebb *optimalizál* igealak rövidült változata. Az *eloxál* igebe az *elektromosan oxidált alumínium* kifejezés első betűi rejlenek, tehát ez csak analógián került be az *-ál* végű szaknyelvi igék közé. Ezek az igék ma már meghonosodtak, és nem hibázthatók.

Hibának számít azonban, ha az *originál* csomagolás és az *adekvát* formában kifejezés helyett ezt mondjuk: *originált csomagolás*, *adekvált formában*. *Originál* és *adekvál* ige ugyanis nincsen. Helyesebb persze, ha ezeket fölösleges idegen szavak nélkül vagy magyarul mondjuk: *eredeti* vagy *gyári csomagolás*, illetve: *egyenlő értékben*, *teljesen megfelelően*, a lényegét tükrözve.

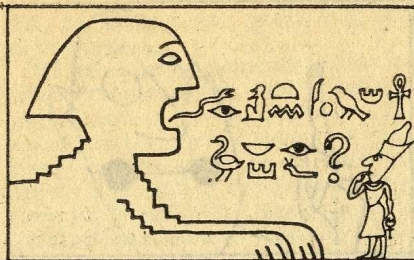
A helyesen használt *-ál* ige képzőre azonban ne nézzünk ferde szemmel, és nyugodt lelkiismerettel mondjuk búcsúzáskor ismerősünknek: holnap este telefonálok neked.

(ladó)

SZÓSZÁTYÁROK VAGYUNK

REJTVÉNY

Megindítjuk **Pontozó** című, folyamatos megfejtési létraversenyünket. Minden számunkban 5–6 játékos, de korántsem mindig könnyű nyelvi feladványt tesszünk közzé. Mindegyik mellett feltüntetjük a vele szereshető pontok számát is. A megfejtők szerzett pontjait rendszeresen nyilvántartjuk, s ha már eléggé szétszóródott a mezőny, az élcsoporthelyzetét mindig közöljük is. Terveink közé tartozik az is, hogy a megfejtők törzsgárdáját később majd össze is hívjuk egy nyelvi játékos találkozóra. Ettől függetlenül minden alkalommal tíz könyvet is kisorsolunk a helyes megfejtést beküldők, ill. az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfejtők között. Tehát rejtvenyfejtésre, játékra fel! Szeretettel várja az olvasók – diákok és nem diákok – megfejtéseit a Pontozó szerzőgárdája.

1. „Állati” intarziák. Vajon el tudják-e olvasni az alábbi mondatokat? Nem kell hozzá más, csupán az, hogy a kipontozott részek helyébe illesszenek bele intarziáserűen egy-egy állatnevet. Megfejtésül csupán az öt állat nevét kérjük! (Nevenként 2, összesen 10 pont.)

Az ör.....kezett meg.
Min.....rokonaira maradt.
A szomszédom tom.....részeg.
Zsu.....ogta a fegyvert.
A fudoklót ez agátda ki a vízből.

2. Kiki a párjával! Az itt következő tíz szó közül kettő-kettő azonos jelentésű, legfőképpen stiluskülönbség van köztük. Tessék összepárosítani az azonos jelentésű szavakat! (Megfejtése páronként 2, összesen 10 pont.)

Burnót, macesz, mohamedán, muzulmán, nadály, pászka, paszpól, pióca, szegőszalag, tubák

3. A kézirat titka. Ketten beszélgetnek — Igazán szerencsés vagyok! — mondja az egyik. — Potom pénzért hozzájutottam egy XVI. századi kézirathoz. — És milyen?

— Amilyenek a régi kéziratok lenni szoktak. A papírja elsárgult, a tinta is elszíneződött rajta, de minden betűje akár a gyöngy. Mintha külön rajzolták volna valamennyit.

— Nem ez érdekelt, komám. Hanem hogy mi a kézirat tartalma...

— Valami eszmefuttatás. Nádasdy Tamás vetette papírra 1554-ben. „Az szellem őtalma” a címe, s olyan elbajoló szavak vannak benne, mint **vicehadnagy meg pozsár**. Az utóbbinak még utána is néztem, hogy mit jelent. Hát pontyot. — Igen. Mármint a **poszár**. Ezzel még nincs is baj. Hanem a kézirat hamisítvány. Biztos vagyok benne, hogy nem a XVI. századból való!

(Mit gondolnak olvasóink, honnan tudta a kézirat tulajdonosának beszélgetőtársa, hogy hamisítványról van szó, amikor a kéziratot még nem is látta? Megfejtése 10 pont.)

4. Válasszunk csillagot! Meg is mondjuk, hogy melyiket. A Nagy Medvét, a Vénuszt, az Oriont és a Plejádokat. Mindezeknek van egy-egy közhasználatú, népies nevük is. Ezeket az elnevezéseket kérjük! (Megfejtése 4–4, összesen 16 pont.)

5. Kétszer ugyanazt! Adunk öt meg-

határozást. Fejezzék ki mind az öt esetben ugyanazt az értelemet úgy, hogy csupán egyetlen hangsort használnak fel, de azt kétszer egymás után! (Megfejtése meghatározásonként 3, összesen 15 pont.)

Újból megféd

Eszmét elhajít

Rágcsáló rovarot növényként szaporít

Vízszolgáltató berendezést keres

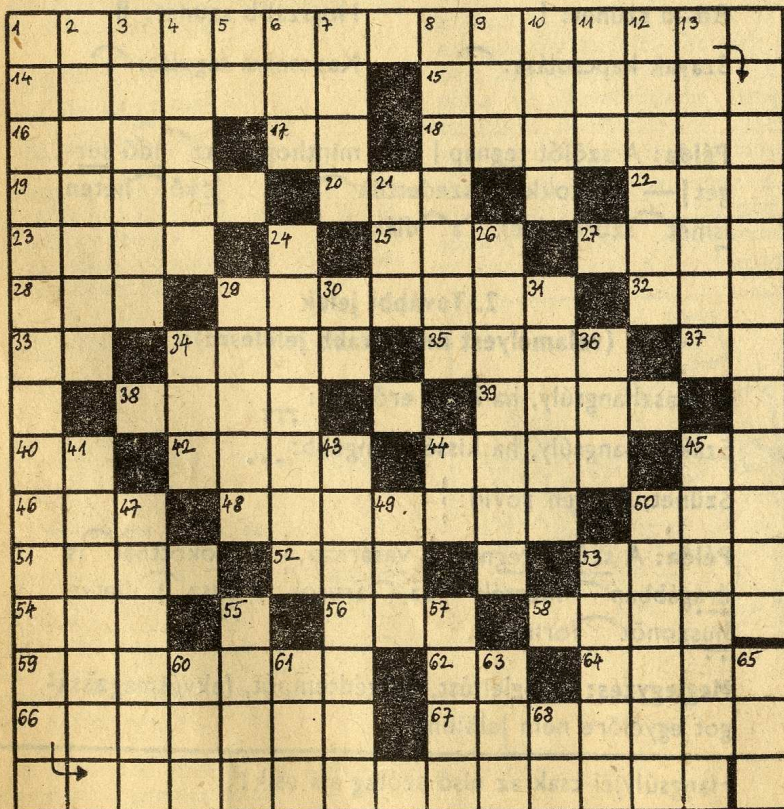
Élettani egységre enged következtetni

6. Kosztolányi a nyelvről. Ha olvasóink megfejtik az itt közölt keresztrejtvényt, megtudhatják, mit mondott Kosztolányi Dezső a nyelvről. Csupán ezt az idézetet tessék beküldeni! (Megfejtése 20 pont.)

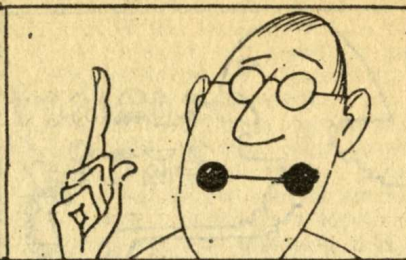
A feladványok beküldésének határideje: 1979. március 15. A borítékra tessék ráírni: Pontozó.

VÍZSZINTES: 1. Kosztolányi Dezső megállapítása. (Folytatása a függ. 1. sz. sorban. Zárt betűk itt: E, E, Ű.) 14. Más néven: Szapolyai. 15. Fákra felkapaszkodó, fehér virágú cserje (Clematis). 16. Nemes, németül. 17. Római 11-es. 18. Minden mentőautóban van. 19. Sándor gróf, az ördöglovasság személyneve. 20. ... Venetó; ismert római útvonal. 22. Jövődörmondó. 23. Az Egyesült Királyság lakója. 25. Néma colt! 27. Tözsámnév. 28. EOT. 29. Világűrű labdarúgó-stadion Milánóban. 32. Az ENSZ első főtárgya volt (Trygve). 33. Rönk szélei! 34. A cseremis nép neve saját nyelvén. 35. Gyakori magyar családnév. 37. Török gépkocsik nemzetközi betűjelzése. 38. Dunántúli folyó és megye. 39. Tíz a köbön. 40. EP. 42. Beethoven szülővárosa. 44. Ezzel a szóval kezdődik a Családi kör című Arany-vers. 45. Kiejtett más-salhangzó. 46. Római számok, 1501 az összegük. 48. Detektív. 50. Svéd, luxemburgi és spanyol autók jelzése. 51. Angol iskolaváros. 52. Régi úrmérték. 53. ...-Darja; folyó a Szovjetunióban. 54. Gátoló egynemű betűi. 56. Palindrom férfinév. 58. „Lenni vagy nem lenni, ... a kérdés” (Hamlet monológja, Arany fordításában). 59. Az Ország Lászlóét megelőző angol-magyar szótár szerkesztője. 62. Személyes névmás. 64. Evszak, névelővel. 66. Apró golyókkal töltött, időzítő robbanó repeszgránát. 67. Férfi-áldisz.

FÜGGŐLEGES: 1. Kosztolányi-idézeteink második része (zárt betűk: N, Z, B). 2. Régi méltóságok viselői. 3. Mustargáz. 4. A földtörténeti harmadkor rétegéből származó kovadarabok, amelyeket korábban az ősember első kőszerszámainak vételek. 5. Azonos betűk. 6. Francia alezredek, aki 1919. március 20-án az antant jegyzékét átnyújtotta a magyar kormánynak. 7. Gyermekek jö-hiszemű. 8. Festőművész (Dániel, 1869–1910). 9. Alsós része. 10. ... Pound; amerikai költő és kritikus. 11. Sereg. 12. Eszméletét veszti. 13. Valamely közös földbirtokot a birtokosok között arányosan feloszt. 21. ICS. 24. Dunántúli megye. 26. Adriai kikötőváros; Olaszországhoz tartozik. 29. Magyar ...; társasági folyóirat volt a múlt század végén. 30. Nikkel. 31. A nevező másik neve. 34. Tündérkirálynő; a Rómeó és Júliában emlegetik. 36. Lát, angolul (SEE). 41. „Anch'io sono ...”; szállóige. Jelentése: én is festő vagyok. 43. Az étlapon galuskának írják. 44. ... ipso; magától értetődően. 45. Rossz vélemény van róla. 47. Az amerikai valuta neve, ahogy az USA-ban írják. 49. Ilyen határozó is van. 50. Ritka, apró cseppekben hull az eső. 53. Japán rizsbor. 55. ... Brejchová; csehszlovák színésznő. 57. Nöstény sertés. 60. LPÜ. 61. A dativus ragja. 63. Szovjet motorkerékpár-márka. 65. Elek! 68. Határozott névelő.

BESZÉLNI NEHÉZ

BESZÉDKULTÚRÁNK SZOLGÁLATÁBAN

Az emberi beszéd — amióta emberi és amióta beszéd — a kommunikáció eszköze, vagyis az érzelmek értető kinyilvánításáé, a gondolatok pontos átadásáé, az akarat hatékony közléséé. Nem véletlen hát, hogy a világnak minden nyelvében három „nyelvtani személy” van.

Az első személy az „én” (vagy környezetével együtt a „mi”); ez a beszélő (meg akiket még hozzáért önmagához, akiknek a nevében beszél). A második személy a „te” (vagy — többekhez szólva — a „ti”); ez a hallgató (vagy: hallgatók). Ez a hagyományos megnevezés persze nem is a legjobb. Inkább ez illenék rá: a kommunikációs partner. (Mondhatnánk éppen magyarul, hogy a „beszélgetőtárs”, csak nem volna igaz: akit például gorombán elkergetek, az bizony kommunikációs partnerem, már korántsem beszélgetőtársam!)

A harmadik nyelvtani személy az „ő” vagy „az” (s ha többről szölok: „ők” vagy „azok”); ez a beszéd tárgya; az előbbieket kivéve az egész nagy világ, mégpedig a valóságos is meg az annak mintájára alakult elképzelt is. Illetőleg hát ennek a kettős világnak az a formája, válfaja, amelyet mint beszélő a saját gondolkodásomban tükrözni és kifejező-készségemmel kivetíteni tudok.

Igy hát gondolatunk a világ tükré, s beszédünk a gondolatunké. Magából a világból annyi a miénk, amennyit mélyen és elemzően megértünk belőle. Mi magunk pedig annyi vagyunk benne, amennyit meg tudunk fogalmazni ebből mások számára. Mert a hallgató, a beszédpartner — szerencsére — nem gondolatolvasó. A más gondolatára mindenki csak abból következtethet, amit hall (vagy olvas) belőle. Ezért fontos hát, hogy pontosan azt tudjuk kimondani, amit gondolunk, és pontosan úgy, ahogy az abban a helyzetben a leghatékonyabb.

Am mindez azt jelenti: mondani-valónk megformálásakor nemcsak arra kell tekintettel lennünk, hogy mit mondunk, hanem arra is: hol, mikor, kinek; mert mindezekről függ a hogyan, s attól az, hogy milyen hatással szólunk...

E nehézségek felismerése — meg

a velük való birkózás egy hosszú életen át — vezette Péchy Blanka tollát az azóta szállóigévé lett cím leírására: „Beszélni nehéz!” Ebből a felsőhajtásból született a könyv, s a könyvnek egyik fejezetéből, az ott felvázolt gondolat továbbérlelésével, az idestova hároméves rádióműsor. Olykor-olykor ma is kapunk le-

velet még, amelynek írója „a logika nevében” helyteleníti ezt a címet. Miért volna nehéz beszélni — kérdik —, hacsak annak nem, aki részeg és nem forog a nyelve, vagy aki dadog, vagy akinek épp elmesztették a torkát...

Nos: aki a beszédet pusztán toroktevékenységnek vagy szájmozgásnak látja, annak ez a cím valóban érthetetlen. Am aki végiggondolja az itt elmondottakat, alighanem érzi: beszélni nem ennyit jelent; s még azt sem pusztán, hogy mondjuk a magunkét. Mert — láttuk — a beszédnek-beszélésnek maga a beszélő csak az egyik tényezője. A másik, s vele egyenlő rangú: a partner, akivel számolni kénytelen; a harmadik, és nem kevésbé fontos: a külvilág, amelyet elemzően ismernie kell, ha nyilatkozni kíván róla.

Igy tessék megpróbálni! S csak azután válaszolni a kérdésre: nehéz-e. Akik szívósan és komolyan, adásról adásra velünk haladnak — egyre többet értve meg e titkokból, s közben egyre jobban látva: mit nem értenek még —, azt mondják: bizony nehéz. Am tegyük hozzá: nehéz, de megtanulható!

„BESZÉLNI NEHÉZ!” műsorunk jelrendszere

1. A jelölés alapeszközei:

Szakaszhangsúly: _	Főhangsúly: =
Rövid szünet:	Hosszabb szünet:
Szavak kapcsolása: ∩	Kapcsolva tagolás: ∪

Példa: A szőlőt tegnap | — minthogy az idő sürget | — diákokkal szedettük le. || lövő héten ismét szünetelnek a diákok.

2. További jelek

(valamelyest árnyaltabb jelölésre):

Szakaszhangsúly, ha kissé erősebb: ...

Szakaszhangsúly, ha kissé gyengébb: ...

Szünet, ha igen rövid: |

Példa: A szőlőt tegnap, | vasárnap, | a szokottnál is drágábban mérték az árusok: | húsz, | illetve húszonöt forintért.

Megjegyzés: Hanglejtést, beszédtempót, fekvésmagaasságot egyelőre nem jelölünk.

Hangsúlyjel csak az első szótag alá esik!

Péchy Blanka könyve újabb és újabb kiadásokban jelenik meg, mégsem kapható folyamatosan. A vele azonos című rádióműsor kéthetenként jelentkezik (kedden először, szerdán ismétlésben). Mindkettőt közösen jellemzi, hogy a beszédnek a *hangzó* oldalával foglalkozik elsősorban. A szöveget tehát adott-nak veszi, illetőleg a megszövegezést már megtörténtnek. Így a kész szöveg „meghangosítását” vizsgálja; azaz nem a „produktív” beszédet, hanem a „reproduktívát”. Sántító hasonlattal: egyelőre nem a „frissen főzés”, hanem a „felmelegítés” fogásait keresi. Igen ám! Csakhogy a különféle mondat- és szövegfajták igen érzékenyek arra: mivel és hogyan próbálják őket „melegíteni”. S ha nem a maguk természete szerint, hát könnyen odakozmál egyik-másik.

A következő cikkeknek most példát ad erre; s ezt majd még sokszor látjuk.

Beszélni tehát nemcsak akkor nehéz, ha magunknak kell a szöveget megalkotni, a gondolatot nyelvi formába önteni. Nehéz igazul, a maga hangján megszólaltatni a kész szöveget is. S habár ösztönösen általában jól megoldjuk mindennapi beszédfeladatainkat, a megfelelő tudatosságnak, a mérlegelőképességnek a hiánya épp a kritikus pillanatokban keverhet bennünket bajba. Ha viszont megtanulunk kész szöveggel bánni, nagy lépést tettünk az önellenőrzés kialakításának útján.

Azaz bármilyen nehéz is — meg lehet tanulni. S előbb-utóbb meg is kell mindenkinek.

Ezt igyekszik segíteni a Péchy Blankával közös rádiósorozat is, a „Beszélni nehéz!” Rádióban elhang-

zott, azaz valóságos, vitatható példák elemzésével, javításával. De közös munkában a (nem hallgató) „hallgatókkal”. Mert a beszédet — és főleg finomságait — nem lehet hallgatás útján elsajátítani. Csak gyakorlással. S szabályait sem tudjuk pusztán tudomásulvétel útján magunkba rögzíteni. Csak úgy, hogy próbálkozunk, megkínlodunk velük; a magunk verejtéke árán mintegy újrafelfedezzük őket. Ezért adunk „feladatokat”, s ezért várunk „megfejtéseket”; azaz: hibásan elhangzott példákat idézünk, és hibátlan formájuk beküldését kérjük. Mi is tanulunk a „közös munkából”; de legtöbbet maguk a „munkatársak”.

Közzétesszük jelölési rendszerünket; s együttműködésre hívjuk minden olvasónkat-hallgatónkat — saját beszédkultúrájuk fejlesztése érdekében.

Deme László

HOGYAN LEHET ÉS HOGYAN HELYES?

Gyakran hallom: „a mondatok többségét így is, úgy is lehet hangsúlyozni, s ez attól függ, hogy mit akarsz kiemelni benne. Ez igaz is, nem is. A valóságos, a szövegbe ágyazott mondatnak ugyanis, ha önmagában több formája volna is helyes, mindig csak egy bizonyos megoldása az odaillő.

Legyen ez a példánk:

Mindenki beszél. Ez természetes, emberi adottság. A beszéd szabályait, nem nehéz megfigyelni, mégis kevesen ismerik részleteiben.

Az első mondatka háromféleképpen is hangsúlyozható:

„Mindenki beszél”

„Mindenki beszél”

„Mindenki beszél”

Ebbe a helyzetbe azonban csak egy illik a lehetséges három közül. Az első változat ugyanis folytatás volna, ellentmondásként valami ellentétével szemben:

„Kevesen beszélnek? Ellenkezőleg:...”

A második meg épp egy ellentétpár második fele; mondjuk ilyen előzmény után:

„Nem mindenki ír, de...”

Szöveget kezdő — s különösen: ezt a szöveget kezdő — mondatként egyik ejtésforma sem megfelelő az első kettő közül. Csak a harmadik. Az fejezi ki pontosan ezt a sarkigazságot: „Beszédcselekvésre minden ember képes”.

A második mondat is rövid, de körántsem problémátlan. A felolvasó kétféleképp értelmezheti:

„Ez természetes, emberi adottság”

„Ez természetes, emberi adottság”

Az első formának ez a kifejtett tartalma: „ez (hogy ti. beszélni tudunk) természetes dolog, hiszen emberi adottság”. A második forma részletezve ezt jelenti: „ez (hogy ti. beszélni tudunk) olyan adottság, amely természetes és emberi”. Vagyis az első kiejtésformában a természetes önálló — s az emberi adottság szerkezettel egyenrangú — állítmány. A másodikban viszont a természetes szó az adottság-nak alárendelt — s csak az emberi szóval egyenrangú — jelző. S ebbe az összefüggésbe ismét csak az egyik kiejtésforma (vagyis az egyik értelmezés) illik: a második.

A harmadik mondatban a középső a „kritikus rész”. Ha nem ügyelünk rá eléggé, egybeolvadhat a mondat elejével, s így hangozhat:

„A beszéd szabályait nem nehéz megfigyelni, mégis kevesen ismerik részleteiben”

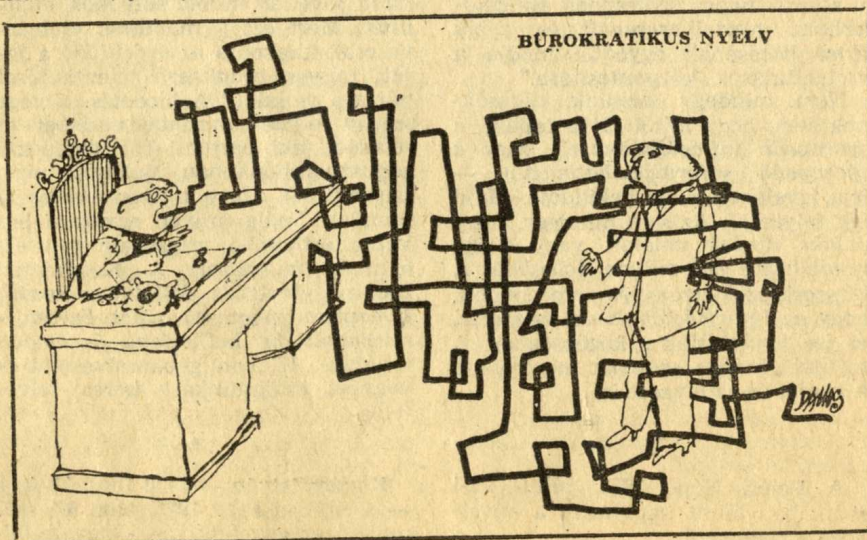
Pedig ez a középső rész valójában közbevetés. A mondanivaló fő vonala ez: „A beszéd szabályait... mégis kevesen ismerik részleteiben”. (Itt a mégis arra utal: annak ellenére, hogy „mindenki beszél”). S ebbe ékelődik bele ez: „nem nehéz megfigyelni”, elől-hátul szünettel elválasztva, s átlagos erejében, magasságában lesüllyesztve kissé. Hiszen nem a beszéd szabályait „nem nehéz megfigyelni”, hanem azt, hogy e szabályokat kevesen ismerik.

Helyesen — ide illően — tehát így hangzik a mondat:

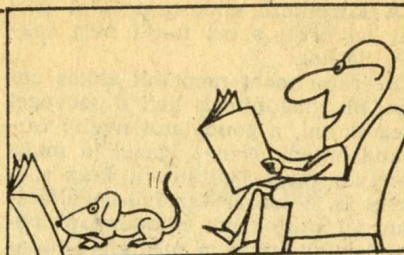
„A beszéd szabályait, nem nehéz megfigyelni, mégis kevesen ismerik részleteiben”

Mit hangsúlyozzon hát a beszélő, s főleg: a kész szöveg tolmácsa? Azt, amit ki kell emelnie annak érdekében, hogy a szövegbe ne belevigyen valami értelmet, hanem kihozza belőle a sajátját.

Kurdi Péter

ÉBER SZEMMEL, ÉBER FÜLLEL

Az alábbi — újságok, folyóiratok cikkeiből, reklám- és hirdetésszövegekből kiragadott — mondatokat, rövidebb-hosszabb részleteket a helyes magyar nyelvhasználat szabályait ismerők s a különböző sajtótermékeket rendszeresen és éber, nyitott szemmel olvasók küldték el a rádió és a televízió nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó rovataihoz. Hogy miért, ahhoz a szövegek olvastán talán nem is kell sok magyarázat.

Íme a „példák”:

Vágföldi Ferenc — 3015 Csány, Gyöngyösi út 47. — levelében azt írja, hogy a Szabad Föld 1978. július 30-i számában ezt a mondatot olvasta:

„30 hátulkezelős méhcsalád eladó.”

Olvasónk megjegyzi: Én már sok méhcsaládot láttam, de hátulkezelőset még nem. Nem lehetett volna helyesen és érthetően így fogalmazni: 30 méhcsalád hátulkezelős kaptárakkal eladó?

Mi is úgy gondoljuk: minden bizonytalansággal semmi akadály se lett volna a világos és egyértelmű fogalmazásnak, csak egy kis figyelem kellett volna hozzá.

Lukácsi János — 5121 Jászkishegy, Mikszáth K. u. 1/a — a Magyar Nemzet 1978. aug. 23-i számából ollózta ki ezt a hírt, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének vándorgyűlése eseményeit ismertető cikkekéből:

„Az első nap előadói hangoztatták: a napról napra gyarapodó inflációhalmaz rendelkezésének és gyors áramlásának egyedi módja a szolgálatok központosítása.”

Nem mindegy nekünk, olvasóknak sem, hogy mitől fáj a fejünk, a gyarapodó inflációhalmaztól vagy a gyarapodó információhalmaztól — írja levelében a hír beküldője. Majd így folytatja: Az sem mindegy, hogy valaki rendez valamit vagy pedig rendezkezik valamilyen dologban. A hírszerkesztő bizonyára arra gondolt, hogy az információhalmazt rendezik, és így továbbítják a közönségnek. A nyomda ördöge azonban megtréfálta a szedőt és az olvasót is.

A Petőfi Népe 1978. július 22-i számában látott napvilágot a következő hirdetés:

„24 éves, egészségügyi dolgozó

megismerkedne korban hozzáillő kocsival, vagy lakással rendelkező csinos fiatal lánnyal házasság céljából.”

A szöveg „megalkotója” az idézett mondatban kétszer is fölöslegesen használta a vesszőt — az egészségügyi jelző és a vagy kötőszó előtt —, amikor pedig okvetlenül ki kellett volna a vesszőt tennie, elmulasztotta. Ennek köszönhető — ha ugyan köszönhető — a félresikerült mondat. Idézett formájában ugyanis azt sejteti, hogy a hirdetést feladó 24 éves fiatalember hasonló korú kocsival vagy lakással óhajta megismerkedni. Ha a hiányzó vessző a helyén lenne, mindenki tudná, hogy nem erről van szó, hanem arról, hogy: 24 éves egészségügyi dolgozó megismerkedne korban hozzáillő, kocsival vagy lakással rendelkező csinos fiatal lánnyal...

Ugyancsak a Petőfi Népe c. újságban jelent meg — az aug. 1-i számban — a következő hirdetés:

„A Kecskeméti Baromfifeldolgozó Vállalat felvételre keres augusztus hónapban megnyíló piaci baromfi mintaboltvezetőt és -eladót, továbbá „E” kat. gépkocsivezetőt és vegyész szakmunkást. Jelentkezés a vállalat munkaügyi osztályán. Kecskemét, Ceglédi út 7—11.”

Nem tudjuk, milyen eredménnyel járt a szóban forgó vállalat idézett hirdetése, hogy hányan jelentkeztek a felhívásra, s ha akadtak vállalkozó szellemű jelentkezők, vajon meg tudták-e fejteni, milyen teendőket kell majd jövőre munkahelyükön ellátniuk. Mert ezt a mondatot elolvastva csak kapkodja az érdeklődő a fejét: milyen munkaerő jelentkezését várja a vállalat? A hirdetés szövege szerint olyan mintaboltvezetőt és -eladót, aki baromfi (!), méghozzá augusztus hónapban megnyíló piaci baromfi (!). Ugye milyen borzasztó mondat! Pedig milyen egyszerű lett volna érthetően megfogalmazni ezt a hibás mondatot: A Kecskeméti Baromfifeldolgozó Vállalat augusztus hónapban megnyíló piaci baromfi mintaboltjába boltvezetőt és eladót, továbbá „E” kat. gépkocsivezetőt és vegyész szakmunkást keres felvételre.

Kovács István — 2400 Dunaújváros — a Szabad Föld 1978. aug. 6-i számában erre a felhívásra figyelt fel:

„Boroshordó-igényeit most rendel-

je meg. Kérjen árjegyzéket! X. Y. kádarmester, 3950 Sárospatak.”

Furcsa keveredés — állapítja meg Kovács István. Vagy így kellett volna írni: Boroshordót most rendeljen!, vagy pedig: Boroshordóra most nyújtsa be igényét!

Mi a következő változatra szavazunk: Most rendeljen boroshordót!

Láng József — 1082 Budapest, Üllői út 54. —, a Magyarán szólva műsor egyik törzshallgatója egyik közismert szólásunk értelmetlenül eltorzított alakjával találkozott a Nők Lapja 1978. júl. 1-i számában: „kialudná a tehénből a borjút”. A kipécézett kifejezést sajtóhibának vélhetnénk, ha szövegkörnyezet nélkül küldte volna be az éber „nyelvörkődő”. A mondat egészének ismeretében azonban nem lehet kétségünk, hogy az új szólásváltozat megteremtését nem a nyomda ördögeinek, hanem a Nők Lapjában közölt írás szerzőjének kell tulajdonítani. Az egész mondat ugyanis a következőképpen hangzik:

„Mert hol nem tud elaludni az istenadta, hol meg kialudná a tehénből a borjút.”

Tapasztalatom szerint a tárcák, novellák több lektor kezén is átmennek. Ezért érthetetlen az ilyen — a borjúnál maradvány — se füle, se farka fogalmazás — összegezi véleményét a levélíró.

A képzavarnak, a szólástorzulásnak valóban „ritka szép” példája az idézett lelet. Lehet, hogy a közölt irodalmi mű szerzője az említett formában szokta szólásunkat idézni, a többség azonban — helyesen — így: kihúzná vagy kiimádkozná vagy kialkudná a tehénből a borjút is.

Az egyik leghumorosabb reklám-szöveget Visnyovszky Judit — 3508 Miskolc, Síp u. 4. — jóvoltából ismerjük. A VOLÁNTOURIST miskolci kirendeltsége társasútajánlatait a következőképpen fogalmazta meg:

BELFÖLDI TÁRSASUTAK

Mátrai körút 186 Ft

Eger—Szilvásvárad 150 Ft

Hajdúszoboszló—Debrecen 187 Ft

Gödöllő—Szada—Vácátót 249 Ft

Kelemér—Aggtelek 140 Ft

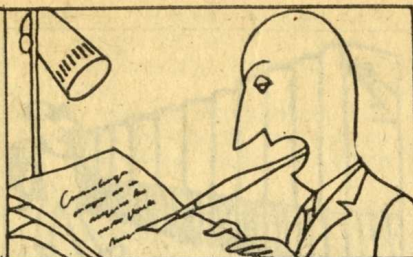
A részvételi díj az utazáson kívül egy ebédet és az idegenvezetőt foglalja magában” (Észak-Magyarország, 1978. júl. 16.).

Ezt most hogy értjük? — teszi föl a kérdést a levélíró. Az ebéd mellé mindenki kap egy-egy idegenvezetőt?

Bizonyára nem így gondolták az ajánlat megszövegezői, hanem azt akarták az utazni vágyók tudomására hozni, hogy a befizetett összeg ellenében egy ebédre és idegenvezetői kalauzálásra számíthatnak. Kár, hogy nem ilyenféleképpen fogalmaztak a VOLÁNTOURIST illetékesei.

T. Urbán Ilona

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

POLGÁRJOGOT KÉRNEK!

Egy nemrégiben lezajlott közvélemény-kutatás eredményei azt jelezték, hogy még mindig nem csekély zavar mutatkozik a *dz* és a *dzs* hang, következésképp az őket jelölő betűk megítélése körül: sokan hang-, illetőleg betűkapcsolatot látnak bennük. Valójában mindkét hang önálló eleme mássalhangzó-rendszerünknek, füllem is jól érzékelhető módon elkülönülnek a *d+z*, valamint a *d+zs* hangkapcsolattól. Bárki önmagán is megfigyelheti, hogy másképp ejti a *bodza*, *edző*, *madzag*, *kapálódzik*; *bridzsel*, *maharadzsa* szavakban a kritikus hangot, mint például a *beszédzavar*, *évadzárás*, *nádzúgás*, *rövidzárlat*; *lúdzsir* összetételekben a *d+z* és a *d+zs* hangkapcsolatot. Igaz, az írásképp nem igazít el bennünket abban, hogy mikor van dolgunk egyetlen hangot jelölő két-, illetőleg háromjegyű betűvel, és mikor hangkapcsolattal, de ez nem kivételes jelenség nyelvünkben. Egyetlen magyar anyanyelvű ember sem tévesztheti össze a *c+s* hangkapcsolatot a *cs* hanggal a *különcség*, *láncsor* és a *gáncsol*, *háncsol* szóalakokban, noha azonos az írásképpük. Ugyanígy nem szabad összetévesztenie a *dz*, *dzs* hangot a *d+z*, *d+zs* hangkapcsolattal.

Önálló hangként viselkedik a *dz* és a *dzs* a mássalhangzó-rendszerünk nagy részére kiterjedő zöngés-zöngétlen hasonulásban. Ezek zöngés hangok, tehát zöngésítik az előttük álló zöngétlen mássalhangzókat, továbbá a *dz—c*, *dzs—cs* hangpárok a zöngés-zöngétlen hasonulás során éppúgy egymás helyére léphetnek, mint például a *b—p*, *d—t*, *g—k*, *z—sz*, *zs—s*, *gy—ty* párok. Nézzük a példákat!

a) A *c* és a *cs* zöngésülése révén *dz—t*, *dzs—t* mondunk zöngés hangok előtt. Például a *harcban*, *Bécsből* hangzása: *hardzban*, *Bécdzsből* (mint a *zsákban*, *kapásból*; kiejtve: *zságban*, *kapászból*).

b) A *dz* és a *dzs* zöngétlenedik a rá következő zöngétlen mássalhangzó hatására. Például a *hallgatódz-tam*, *bridzstől* az előszóban: *hallgatóctam*, *bricstől* (mint a *dobtam*, *egyttől*; kiejtve: *doptam*, *etyttől*).

c) A *dz* és a *dzs* zöngésíti az előttük álló zöngétlen mássalhangzót. A *kis dz*, *sötét dzsungel*, a megszokottan beszédben, azaz ha nem tartunk szándékosan szünetet a szavak között, *kizs dz-nek*, *sötéd dzsungel-*

nek hangzik (mint a *kisgyerek*, *sötét bőrű*; kiejtve: *kizsgyerek*, *sötéd bőrű*).

A zöngés-zöngétlen hasonulás általában automatikusan, tudat alatt megy végbe. A beszélőben a szóelemeket épségben megőrző írásképp él elevenen, és nem tudatosodik benne (hacsak meg nem tanulta az iskolában), hogy a kiejtett szóalak és annak írásképe az említett esetekben eltér egymástól.

A hangjelenségek közti különbségeket nemcsak érzékszerveinkkel foghatjuk fel. Objektív eszközök, sokat tudó gépek, nagyon finom árnyalatokat is jelző regisztráló és mérő műszerek segítik a kutatókat a hangok természetének vizsgálatában. Ezek is ugyanúgy önálló hangnak mutatják a *dz—t* és a *dzs—t*, mint zöngétlen párjukat, a *c—t* és a *cs—t*. Aki a fülének nem hisz, higgyen legalább a technikától segített és igazolt tudománynak.

A *dz*, *dzs* körüli zavarnak, bizonytalanságnak számos oka közül itt most csak egyet említek meg. E két hang mássalhangzó-rendszerünk legfiatalabb eleme. A belső keletkezésű *dz* számottevő mértékben a 16. század közepétől kezdett terjedni, de feilődése és számszerű gyarapodása még napjainkban is tart. A *dzs—t* az oszmán-török jövevényszavak honosították meg nyelvünkben. Ezek a hangok már régen elfoglalták a maguk helyét a nvelvi rendszerben, ideje volna, ha végre polgárjogot nyernének a nyelvi és helyesírási köztudatban is.

G. Varga Györgyi

MI AZ OKA

annak, hogy míg a telefonkönyvben a *cz* megelőzi a *cs* betűt, tehát a *Czeizel* több oldallal előbb található, mint mondjuk a *Cserhalmi*, addig a Képes politikai és gazdasági világatlasz névmutatatójában a *cz* követi a *cs—t*, azaz *Csákvár* megelőzi a lengyel *Czaplinek* nevű települést?

A telefonkönyv magyar ábécét követő gyakorlata könnyen magyarázható. A *cs* a magyar ábécének önálló kétjegyű betűje, amelynek helye a *c* és *d* között van. A *cz* azonban a mai magyar ábécében nem önálló betű, hanem csupán két betű alkalmoszerű kapcsolata, tehát az ábécébe soroláskor önálló egységként nem vehető figyelembe. Így azután érthető, hogy a magyar használatra szánt telefonkönyvben előbb az összes *c*-vel kezdődő neveket sorolják fel, majd ezeket követik a *cs*-vel kezdődők. Tehát: *Calliagris*, *Ceglédi*, *Czeizel*, *Czvitkovics*; *Csaba*,

Cserhalmi, *Cs. Varga*. Ilyen elv alapján sorolják ábécébe — többek között — a helységnévtárnak, a vasúti és az autóbussz-menetrendeknek mutatóit és a magyar szótáraknak címszavait.

Jóllehet a viláगतlasz névmutatójának szerkesztői más gyakorlatot követek, mégsem hibáztak, mert ha az ábécébe sorolandó elemek többsége idegen, vagy ha nemzetközi használatra készül egy mutató, akkor az ábécébe soroláskor a többjegyű betűknek egyes elemeit is külön-külön betűnek számítják. Pl.: *Crozon*, *Csákvár*, *Csurgó*, *Cumberland*, *Czaplinek*; ... *Nyíregyháza*, *Nymburk*, *Nysa*, *Nyurbá* stb. — Ezt a megoldást alkalmazzák a lexikonok, enciklopédiák. A tudományos könyvtárak is így készítik katalógusuk kartonjait.

A különböző névsorokban, mutatókban stb. az ábécébe sorolás tekintetében tehát kisebb-nagyobb eltérések vannak. Ezek legfőbb oka, hogy a különféle szakterületek igényei eltérők, és a mutatók, jegyzékek, kartekek elsősorban ezeket elégítik ki. Az eddigiekből kiviláglik, hogy az egyes szakterületek önállóan választhatják meg, hogy mi számukra a legjobb megoldás. A szükség diktálta eltérések ellen a Helyesírási Bizottság soha nem emelt kifogást.

Hönyi Ede

TELJESÜLŐ RÉGI ÓHAI

Örömmel tudatjuk olvasóinkkal, hogy a magyar helyesírás követelményeit kielégítő írógép-billentyűzet szabványtervezete elkészült, és hamarosan hivatalosan is közzéteszi a Magyar Szabványügyi Hivatal. A megjelenéstől számított egy év múlva a szabvány hatályba lép.

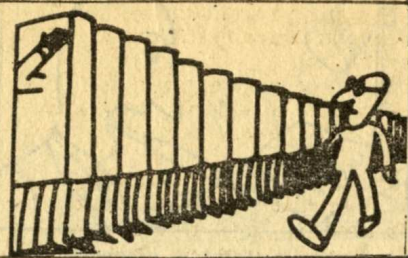
A tervezet elkészítését hosszú tárgyalások előzték meg. Ezeken különböző kérdéseket kellett egyeztetni, s figyelembe kellett venni a nemzetközi szabványtervezet (ISO) ajánlásait is. A Magyar Szabványügyi Hivataltól összehívott szakbizottság állást foglalt mind a közhasználatú irodai írógépek, mind a táskairógépek billentyűzetének általános és részletkérdéseiben. Külön-külön tervezetet dolgozott ki a 46—47 billentyűs irodai írógépek, és a 44—45 billentyűs táskairógépek számára, lehetséges szerint biztosítva raituk a kis és a nagy hosszú *i*, *ú*, *ü* elhelyezését is.

Munkájában a szakbizottság az MTA Helyesírási Bizottságának és Anyanyelvi Bizottságának egyöntetű állásfoglalására, a nagyközönségnek a napisaitóban közzétett kívánságaira, továbbá egyes személeveknek a bizottsághoz írásban benyújtott javaslataira egyaránt figyelemmel volt.

A közérdekű kérdésre nem sokára részletesebben is visszatérünk!

Kelemen József

SZEMLE

Mostani, első számunknak e rovatában az indulás szervezési gondolatai miatt csak könyvismertetést talál az olvasó. A szem azonban (névből származik rovatunk címe is) jóval szélesebb kört szándékozik befogni tekintetével. Részletesen szeretnők tájékoztatni olvasóinkat a nyelvművelő mozgalom elméleti és gyakorlati eredményeiről és a nyelvi ismeretterjesztő munkáról.

Híradásunk tárgya tehát a jövőben mindazoknak a szerveknek, intézményeknek a tevékenysége, amelyek szoros vagy közvetett kapcsolatban vannak a nyelvműveléssel: az Akadémia, a Nyelvtudományi Intézet, a TIT, az Oktatási és a Kulturális Minisztérium, az Újságírószövetség, az Írószövetség, a Magyarok Világszövetsége stb.

Szeretnénk hírt adni mozgalmunk minden jelentősebb közérdekű eseményéről (kongresszus, konferencia, vándorgyűlés, előadássorozat, vita, verseny, pályázat, szóajánlás stb.).

Figyelemmel kísérjük, ismertetjük, értékeljük a rádió és a televízió nyelvi műsorait, a folyóiratok, hetilapok, napilapok nyelvművelő vagy nyelvi vonatkozású, ismeretterjesztő cikkeit; szeretnénk, ha Budapest mellett a vidék hírei is minél nagyobb súlyt és figyelmet kapnának, a tájékozódás kiszélesítésére.

A nyelvi műveltség alapja az anyanyelvi nevelés; érdekelnék tehát bennünket az iskolai munkának idevágó új kezdeményezései, kísérletei, újításai, a beszédművelés és a nyelvpedagógia törekvései és eredményei.

Hatóságok, hivatali szervek, intézmények egyre jobban belátják a helyes, hatékony nyelvhasználat fontosságát; beszámolunk ennek érdekében tett intézkedéseikről, ilyen irányú terveikről.

Szívügyünk kell, hogy legyen a magyar nyelv sorsa a külföldön: a szomszéd országokban és a nagyvilágban egyaránt; szívesen közölnénk tehát a külföldi magyar sajtó nyelvi híreit.

Esztétikai nevelő hatásuk mellett tanulságos gondolatokat is adnak közéleti emberek, írók, tudósok megnyilatkozásai nyelvi kérdésekről.

Bizonyára érdeklődést keltenek a nyelvművelő mozgalom terveiről és a készülő munkákról szóló műhelyhírek.

Végül számon tartanánk a tárgykörünkbe tartozó jelentősebb évfordulókat, és helyet adnánk személyi híreknek is (kitüntetés, jubileum, halálozás stb.).

Hogy a felsorolt területekről rendszeres anyaggyűjtést végezhessünk,

kérjük kedves olvasóinknak, a szerkesztőségeknek, kiadóknak, intézményeknek és a nyelvművelés minden munkásának szíves segítő közreműködését: küldjék be rovatunknak híreiket s a megjelent közleményeket, hogy beszámolhassunk róluk, rendszeres tájékoztatást adhassunk a nyelvművelő mozgalom eseményeiről, és a jövő számára is krónikásként lehessünk a jelen problémáinak és törekvéseinek.

Kovalovszky Miklós

Hernádi Sándor

HELYESÍRÁSI ÖNKÉPZŐ

Bizonyára sokan hallották már a panaszt, hogy a magyar helyesírás nehéz, bonyolult, szabályainak megtanulása és alkalmazása nem könnyű dolog. A panaszok megfogalmazása persze általában élesebb, keményebb. A helyesírási szabályokkal gyűrűzők panaszainak magva többnyire az, hogy a szabályosnak előírt írásképet nehéz megjegyezni; helyesírási szabályzat és tanácsadó szótár nélkül helyesen írni szinte reménytelen. Úgy véljük: Hernádi Sándor önképzőjének résztvevői a képzés befejeztével — azaz: a Helyesírási önképző című munka kellő figyelemmel való tanulmányozása után — nem így pesszimistán nyilatkoznak majd helyesírásunkról.

Hernádi Sándor könyve azoknak a sokszor hallott, tanult, de elfelejtett, szunnyadó ismereteknek az ébresztőjére hív, amelyek birtokában könnyű újra felfedezni a helyesírás elvi alapjait, törvényszerűségeit, az egyes szabályok, valamint a szabályok és írásképek közti összefüggéseket.

A szerző műve és módszere nem szokványos: a helyesírási önképzésre vállalkozóknak olyan segédeszközt ad, amely nem csupán tankönyv, hanem egyben szabályzat, példatár, valamint munkára és fej-tőzésre ösztönző feladatok összessége.

A Helyesírási önképző helyesírásunk valamennyi fő kérdéskörének külön fejezetet szentel (a hangjelölés tudnivalói; a rövidítések és a mozaikszók; a kezdőbetű; a külön- és az egybeírás; az írásjelek; az elválasztás).

A fő törvényszerűségeket ismerető bevezető rész után következnek a részletes szabályok megalkotását

lehetővé tevő, a legkülönbözőbb példatípusokat magukba foglaló, számmal jelölt példaszorok, mégpedig tervszerű csoportosításban. Hadd említsük meg példaként a hangjelölés problematikájának tárgyalását. Helyesírásunk e sarkalatos és sokszor valóban nem egyszerű fejezetének szerkezete oly világos, hogy aki gondos áttanulmányozására vállalkozik, annak nem okoz többé nagy nehézséget — például — a magánhangok hol változatlan, hol pedig változó időtartamának jelölése.

A Helyesírási önképző nagy értékének tartom, hogy minden kérdés-kör feldolgozásakor külön fejezet-rész hívja föl a figyelmet a hangjelölés, az írásképek jelentésmegkülönböztető szerepére. Ezáltal tudatosulhat a könyv olvasójában helyesírásunk egyik alapvető vonása: értelemtükröző jellege. Vagyis az, hogy a hangok mennyiségének és minőségének jelölésével, a kis vagy nagy kezdőbetűk használatával, a több szóból álló alakulatok külön- vagy egybeírásával különböző fogalmakat, illetve gondolatokat közölhetünk. Mert nem mindegy, hogy például a kezdő ige *d*-jét megkettőzzük-e vagy sem, hogy *fáradtság*-ot írunk *fáradtság* helyett, s az sem, hogy az angol nyelvet tanító tanárt *angoltanár* vagy *angol tanár* írásképpel jelöljük.

A példaszorok rendkívül gazdagok; a szerző nem kerüli meg a nehéz kérdéseket, hanem igyekszik minden olyan szabályra, esetre példát adni, amely a helyesírási szabályzatból vagy a tanácsadó szótárak anyagából kikövetkeztethető ugyan, de részletkérdéseinek tárgyalására az említett munkákban nem volt mód.

A példaszorokat világosan, szabatosan megfogalmazott szabályok, törvényszerűségek követik. Hernádi Sándor ezekben a fejezetekben nem csupán tényeket, szabályokat közöl, hanem a miértekre is feleletet ad. Például: „A *j* végű igék felszólító módjában mennyiségi okokból hosszú a mássalhangzó: *fúj* + *-j* módjel = *fújj*” (87). Vagy: „A *fedd* igehez járuló *-d* személyragot külön nem írjuk le, mert egyszerű szóban három azonos betű nem következhet egymás után, és olyan hosszú mássalhangzót nem szoktunk ejteni, amelynek időtartama háromszorosa a rövidének. A szóalakot tehát a ki-ejtés elve szerint kell rögzítenünk” (89).

Az egymáshoz tartozó példák és szabályok azonos számmal való jelölése lehetővé teszi, hogy mindenki a tanulási módszerének leginkább megfelelő módon használja a könyvet. Ha valaki az általánosból, a szabályból akar kiindulni, és csak a szabályok megtanulása után akarja a konkrét példákra a szabályt kipróbálni, megteheti, de a példából is következtethet a szabályra. Bármelyik utat választja is az „önképző”, a feladatok megoldását nem szabad elhagynia. Aki a változatos, sokszor játékos, de mindig gondolkodásra késztető, agytornáztató feladatokat helyesen oldja meg — ez

ellenőrizhető a fejezetek végén levő „kulcs”-ok alapján —, megnyugodhat: tisztában van helyesírásunk törvényeivel, nemigen kell buktatóktól tartania, egy szóval: helyesen ír.

T. U. I.

ABÁTÓL ZSURKIG

Aba egy helység neve Fejér megyében; Zsurk ugyancsak helység-név Szabolcs-Szatmár megyében. E két címszó között — Kiss Lajos „Földrajzi nevek etimológiai szótára” című könyvében — megtalálja a nevek eredetére kíváncsi olvasó a magyar földrajzi nevek legtöbbjének magyarázatát. Pontosabban ennél sokkal többet, mert a határainkon belül és kívül ismeretes magyar elnevezések mellett a világ földrajzi neveiből is igen gazdag választékot tartalmaz ez az értékes szép kiadvány.

S kit ne érdekelne, mit is jelent, hogyan keletkezett egy-egy név? Hiszen ezek az évszázadokkal (vagy évezredekkel) ezelőtt született nevek a régi korok, idők emlékeit őrzik, megfejtésükkel az ember és a táj egykori történetének, életének titkait fejt meg a kutató tudós.

De érdekel bennünket nemcsak az érthetetlen, hanem legalább annyira az érthető vagy annak látszó név is.

A szalonna szó értelme pl. igazán világos mindenki előtt. De miért lesz egy község Szalonna? Ez már nem olyan egyszerű dolog! Kiderül Kiss Lajos könyvéből, hogy nem nagyon bízhatunk nyelvérzékünkben, ha a régen keletkezett neveket akarjuk megfejteni, mert a nyelvérzék nagyon csalóka. A Szalonna község-név — Kiss Lajos szerint — a falu közelében levő enyhén sós vízű forrás szláv megnevezéséből keletkezett.

Hogy a szalonna fogalomkörében maradjunk, a Kunhegyes határában levő Kolbásztanya is nyilván jó disznótorokra meg a meseország kolbász-ból font kerítésére emlékezteti a legtöbb embert. Pedig nincs ennek a névnek az égvilágon semmi köze a kolbászhoz és más egyéb disznóölési termékhez. A Kolbász mai tanyanév kun nemzetségnév volt, s csak véletlenül, hangzása esik egybe a disznóbélbe töltött fűszeres étel nevével. Régen Kolbászszállás, Kolbászszállása volt a név.

Ismerünk több magyar helynevet, amelyben a láz szó is megtalálható.

Aki egy kicsit is jártas a névkutatásban, eleve gyanúsak tartja, hogy egy falut a szó mai értelmében láznak nevezzenek. Már csak azért is, mert a láz szó nyelvújítás kori a mai köznyelvi jelentésében. Ilyen módon aligha kerülhet számításba a névadásnál, mert a szóban forgó községek sokkal régebbiek. Van viszont láz tájszavunk, azt jelenti: erdei tisztás. Nos, egy „erdei tisztás” jelentésű szó már számba jöhet egy helynév keletkezésékor, mert hiszen az erdő, domb, hegy, tó, orom, vágás, völgy stb. igen gyakori a helynevekben. Kiss Lajos

könyvében a Veszprém megyei Láz névének magyarázatakor ad felvilágosítást láz szavunk földrajzi névi használatáról.

Sokszor nagyon egyszerűnek tűnő kérdésről is kiderül, hogy közelebbről megnézve nem is olyan egyszerű.

Ismerjük a tűzvész közszót, tudunk a mohácsi vész-ről. Szinte az egész magyar nyelvterületen találunk ilyen határnevet, erdő- vagy hegynevet, hogy Vészverés. Az ilyen névben a vész nyilvánvalóan pusztító természeti erőre, viharra, villámcsapásra utal. Nagyon könnyen így magyarázzuk tehát a Békés megyei Vésző névét is. Pedig — mint Kiss Lajos könyvében is olvashatjuk — a régi adatok mást mutatnak. Azt, hogy eredetileg nem vész, hanem a vejsze főnév volt az összetett szó első tagja, a település tehát olyan vízfolyásnak a torkolatánál épült, amelyben vejszékkal, nádfalakból álló eszközökkel halásztak.

Bizony sok meglepetésben van vagy lesz részük azoknak, akik a Földrajzi nevek etimológiai szótárát forgatják. Megtudják belőle, hogy igen sok esetben éppen az a rossz megfejtése a névnek, amire először gondolunk. Kiderül, hogy a Sári nem leánynév, a Lánycsók nevű falu esetében szó sincs lányról meg csókról. Füred sem a fürdőről kapta nevét, Nyőgér-nek semmi köze a nyögéshez, Budakalásznak a gabona kalászához. De még sok egyebet is megtudhatunk e könyvből a nevek életéről, ember és táj egykori kapcsolatáról.

Vas Péter

ÉDES ANYANYELVÜNK VERSENY

Sátoraljaújhely, 1978. október 20—22.

A Hegyalja „fővárosának”, Sátoraljaújhelynek szellemi arculatához tartozik többek között a Kazinczy-hagyomány ápolása. Ennek egyik szép megnyilvánulása az 1973 óta évenként megtartott Édes anyanyelvünk elnevezésű országos nyelvhasználati verseny döntőjének megrendezése, amelyen középiskolás tanulók vesznek részt.

A szervezők Kazinczynak ma is időszerű figyelmeztetését fogadták meg — a magyar nyelv tanítására különös gond fordítandó —, amikor ezt a versenyformát elindították.

1973-ban még regionális verseny volt, csak a „Dunán inneni” megyék középfokú tanintézetének diákjai voltak jelen. De ezzel a kezdeményezéssel „újabb fórummal gazdagodott az anyanyelvi képzés és tehetséggondozás” olvasható a Magyarantatásban megjelent megemlékezésben. 1974-től országos méretűvé vált.

A verseny célját a felhívás módosított szövege a következőképpen fogalmazza meg: „Az Édes anyanyelvünk verseny a résztvevők nyelv-

használati és nyelvhelyességi jártaságát, igényesen szerkesztett és előadott szóbeli közlésmódját teszi próbára. Írásbeli és szóbeli fordulóból áll.”

1978 őszén már hatodik alkalommal rendezték meg a versenyt. Az országos döntőn hatvankét tanuló képviselte a tizenkilenc megye, valamint Budapest, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged és Sátoraljaújhely középiskolás diákjait.

Az írásbeli egy húsz kérdést tartalmazó feladatlapból állt, amelynek megoldására három órát kaptak a versenyzők. A kérdések különböző jellegűek voltak: a szavak jelentés-árnyalatát és stílusminőségét vizsgálók, fogalommeghatározást kívánók, idegen szavaknak magyarul való helyettesítése, nyelvhelyességi szempontból hibás mondatok javítása, szöveg tagolása megfelelő írásjelekkel, nyelvi és szövegszerkesztési hibák javítása, megadott témáról szóló fogalmazás vázlatának elkészítése, önálló szövegalkotás stb.

A szóbelin pedig — A gondolat megörökítése című kisfilm megtekintése alapján — a következő négy feladat közül választhattak a tanulók egy háromperces szabadelőadást tartva.

1. Bevezető a film megtekintéséhez, műfaj: előzetes ismertetés, hallgatóság: általános iskola 8. osztályos tanulói, 2. Nyomdában voltam..., beszámoló, helyszín: iskolai diákklub.
3. A könyv születése... műfaj: kiselőadás, helyszín: irodalmi szakkör.
4. Filmkritika, helyszín: osztályfőnöki óra.

A szóbeli értékelésének szempontjai: tartalmi érték, műfaji meghatározottság, nyelvi megformálás, előadásmód.

A bíráló bizottság — amelynek munkájában részt vett Péchy Blanka érdemes művész is — az írásbeli feladatok helyes megoldása és a szóbeli szereplés alapján értékelte a tanulók teljesítményét: nyelvhasználatuk színvonalát.

A Széphalomban megtartott eredményhirdetésekor a következő tíz versenyző kapta meg Sátoraljaújhely város tanácsának plakettjét és a KISZ Központi Bizottságának jutalmát: Ballér Piroska Fazekas Mihály Gimnázium (Bp.), Dobó Katalin Gárdonyi Géza Gimnázium (Eger), Hidvégi Erzsébet Radnóti Miklós Gimnázium (Szeged), Jambricska Il-dikó Karacs Ferenc Gimnázium (Püspökladány), Katona Ágnes Kosuth Lajos Gimnázium (Sátoraljaújhely), Kovács Éva Nagy Lajos Gimnázium (Pécs), Narancsik Judit Radnóti Miklós Gimnázium (Szeged), Nyul Edit Katona József Gimnázium (Kecskemét), Rajnai Edit Zrínyi Miklós Gimnázium (Zalaegerszeg), Tóth Ágnes Herman Ottó Gimnázium (Miskolc).

Dr. Márvány Jánosné, a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium tanára és dr. Nagy Andorné, az egri Gárdonyi Géza Gimnázium tanára tanítványuk példamutató felkészítéséért emléklapokat kaptak.

G. R.

Gondatlan vagy gondatlanságból eredő?

Az Orvosegyetem című lap 1978. május 22-i számának egyik cikkében többek között az orvosi műhibáról volt szó. Kiragadok egy néhány sornyi idézetet a cikkből:

„Jogi nyelven ez „foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés”. (Oh, csodálatos jogásznyelv! Mindjárt más lenne, ha valaki „gondosan” idézné elő a halált... — Szerk.)»

Hadd jelezzem máris: mélységes egyetértéssel olvastam a cikkben a szerkesztő zárójeles fricskáját. Az ő helyében én is oda tettem volna a megjegyzést.

Miért érzem magam is hibásnak, sikerületlennek ezt a fajta szóhasználatot? Azért, mert a *gondatlan* melléknévnek köznyelvi jelentése (= olyan személy, aki teendőit felületesen, hanyagul végzi) nemcsak hogy eltér, hanem zavaró módon különbözik is a szó itteni használatától. A *gondatlan veszélyeztetés*, de még inkább a *gondatlanul elkövetett emberölés* kifejezés a köznyelvi beidegződés alapján valóban azt sugallja, amire a szerkesztő is célzott zárójeles megjegyzésében, hogy ti. a veszélyeztetést vagy az emberölést *gondosan, gondosabban* kellett volna végrehajtani. Hogy ezt a félresiklást elkerüljük, mindenképpen valamilyen teljesebb formát ajánlatos használni: *gondatlanságból eredő veszélyeztetés, gondatlanságból elkövetett emberölés*. A túlzott takarékoskodás a szavakkal legalább olyan súlyos hiba, mint a bőbeszédűség!

Hasonló szembeállítás másutt is van a nyelvben. Az *álmatlanságból eredő* vagy *álmatlanság okozta* fejfájást pl. ugyancsak nem tanácsos *álmatlan* fejfájásnak nevezni, s ha valakinek *álmatlanságból eredő fejfájása* van, nem mondhatjuk rá, hogy *álmatlanul* fáj a feje. Az *álmatlanul* meg a *gondatlanul* (továbbá a *türelmetlenül, vigyázatlanul, figyelmetlenül, tájékozatlanul* stb.) formák ugyanis sokkal személyesebbek, jobban személyhez vannak kötve, mint az *álmatlanság okozta, gondatlanságból elkövetett*-félék.

Tudom, a Büntető Törvénykönyvben is fel-felbukkan ez az ártalmasan szűkszavú *gondatlan* (= *gondatlanságból eredő*) forma. Ilyenek olvashatók benne: „*Gondatlanul követi el a bűntettet, aki...*” 16. §); „*Aki súlyos testi sértést gondatlanul követ el...*” 257. §); „*Aki... egy vagy több ember életét... gondatlanul közvetlen veszélynek teszi ki...*” (258. §). De talán még nincs késő ahhoz, hogy törvényhozóink gátat vessenek e zavaró, megtévesztő forma továbbterjedésének, használatának. (Emlékeztetőül: a már második kiadásban megjelent Hivatalos nyelvünk kézikönyve című munka szerzői is részletesen foglalkoznak e szó használatának nyelvhelyességi vonatkozásaival, ugyanolyan értelemben, ahogyan én itt.) Elvégre egy-egy *gondatlanul* (értsd: elővigyázatlanul, kellő körültekintés nélkül) megszövegezett mondathoz, kifejezéshez még akkor sem érdemes makacsul ragaszkodni, ha már a törvény ereje is hitelesítette.

Grétsy László

REGGELI PÁRBESZÉD

Színhely: a vezérigazgató irodájának előszobája.

— Jó reggelt, Katika!

— Jó reggelt, főmérnök elvtárs!

— Katikám, bejött már az öreg? Indulnunk kellene a minisztériumba. János, a kocsit rendben?

— Igenis, Kovács elvtárs!

— Fogja akkor a dossziékat, és menjen előre. Mi is megyünk azonnal.

— A ház előtt leszek. Csókolom. (El. Telefonberregés.)

— Értettem, vezérigazgató elvtárs. Egy kávé, egy pohár víz. Juliska, tegyen egy kávé és egy pohár vizet egy tálcára, adjon egy kávé és főmérnök úrnak is. Maga itt maradjon, míg én a főnököt beviszem. (El.)

— Mondja Juliska, maga látta ma már az öreget? Milyen kedvében van?

— Tetszik tudni, mint reggel általában. — Nem tetszene szólni a főmérnök úrnak a bérosztályon, hogy fizessék már ki a túlórámat?

— Jó, jó.

— Tiszteletem, Béla bátyám!

— Szervusz, Ferikém! Indulhatunk. Kati, szóljon át a miniszterhelyettesnek, hogy egy pár percet késünk. A viszontlátásra!

A fenti párbeszéd köszönéseiben, megszólításáiban, más nyelvi fordulataiban nyilvánvalóan társas, társadalmi viszonyok tükröződnek. Kíváncsiak vagyunk, mi erről olvasóink véleménye, és vajon illetékes-e a nyelvművelés az efféle kérdésekben.

Bencédy József

POSTALÁDA

Most induló folyóiratunk első számaiban a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatához érkezett levelek közt válogatunk; elsősorban azokra válaszolunk Postaláda rovatunkban, amelyek — megítélésünk szerint — nemcsak a levél íróját foglalkoztatják, hanem azon sokakat is, akik eddig még nem ragadtak tollat az illető kérdés megfogalmazására. Reméljük, hogy a későbbi számokban már az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségének írt levelekből választhatjuk ki azokat, amelyek a nagyközönség érdeklődésére leginkább számot tarthatnak.

Fröhlich Éva — 6501 Baja, Pf. 85.
— azt kérdezi levelében, hogy érdemes-e az idegen szavak kérdésével elmélyültebben foglalkozni.

Erre csak azt válaszolhatjuk, hogy mindennel érdemes elmélyülten foglalkozni, ami anyanyelvünkre vonatkozik. Meg vagyunk róla győződve, hogy érdeklődése nem szűkül le az idegen szavak problémájára, de persze kiindulási alapnak ez is nagyon jó. Azt ajánljuk, olvasson olyan cikkeket, tanulmányokat, könyveket, amelyek szókincsünkről szólnak. Az idegen szavak használatáról igen sok és szellemes, ötletes gondolatot talál Kosztolányi könyveiben, elsősorban az Erős várunk, a nyelv című kötetben, de az utóbbi években megjelent gyűjteményes kötetekben is.

V. P.

Jani János — 1123 Budapest, Kapitány utca 1. — az iránt érdeklődik, vajon mi az oka annak, hogy Fazekas Mihály közismert művének címét a lexikonok, kézikönyvek hol rövid *u*-val, hol pedig hosszú *ú*-val írják.

Napjainkra kialakult az a szokás, hogy Fazekas elbeszélő költeményének címét *Lúdas Matyi*-nak írjuk, *ú*-val, a *ludas* szót egyébként viszont *u*-val. A Helyesírási tanácsadó szótár is „ludas” ennek az írásgyakorlatnak a kialakításában, mert a szóban forgó beszély írására a *Lúdas Matyi* formát ajánlja. Más kérdés azonban, hogy valóban *ludas*-e ebben, vagy helyesen járt el, ugyanis Fazekas Mihály — mint a debreceniek általában — hosszú *ú*-val ejtette e szót. A *lúdas* ejtést a költemény hexameterei sokszorosán igazolják. Például:

„Három/szor veri / ezt ken/den
Lú/das Matyi / vissza!” A *Lúdas Matyi* hosszú *ú*-s írásának ajánlásával a tanácsadó szótár tehát megnyugtató módon járt el.

—grl—